

FORSKNINGSRAPPORT

Arkitektur, kulturvärde och kompensation

Magnus Rönn

Författare/Author:

Magnus Rönn, Kulturlandskapet, Chalmers tekniska högskola

Titel:

Arkitektur, kulturvärde och kompensation

Title:

Architecture, cultural values and compensation

Key words:

Compensation, cultural environment, heritage values, detailed plan, planning process

ISBN:

978-91-983911-2-1

Projektnummer:

1803-7

Layout:

Andreas Hansen/Omland Form och Fotografi

Förlag:

Kulturlandskapet

Adress:

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

Innehållsförteckning

Abstract	4
Förord	5
1. INLEDNING	
1.1 Bakgrund	7
1.1.1 FoU-projektet	7
1.1.2 Kompensation	8
1.1.3 Riksintresse för kulturmiljövården	11
1.1.4 Kulturmiljö, kulturarv och kulturvärde	12
1.2 Forskningsrapporten: syfte, avgränsning och fokus	14
1.2.1 Detaljplaner	14
1.2.2 Kompletterande styrdokument	15
1.3 Metod	16
1.3.1 Urval av detaljplaner	17
1.3.2 Planeringsunderlag	18
2. FALLSTUDIER	
2.1 Fall 1: Bostäder och lokaler på Styrso	19
2.1.1 Detaljplan	19
2.1.2 Kritik och komplettering	20
2.1.3 Kommentar	21
2.2 Fall 2: Studentbostäder i Guldheden	22
2.2.1 Detaljplan	23
2.2.2 Kritik och komplettering	23
2.2.3 Kommentar	24
2.3 Fall 3: Bostäder och utbyggnad av Göteborgs universitet	24
2.3.1 Planprogram och kritik	25
2.3.2 Planeringsunderlagen	25
2.3.3 Detaljplan	27
2.3.4 Kommentar	27
2.4 Fall 4: Studentbostäder på Lindholmen	28
2.4.1 Detaljplan	28
2.4.2 Bostädernas arkitektur	29
2.4.3 Kritik och överklaganden	29
2.4.4 Kommentar	30

2.5 Fall 5: Bostäder i Majorna	30
2.5.1 Detaljplan	31
2.5.2 Kulturmiljö och gestaltningskrav	31
2.5.3 Komplikationer	32
2.5.4 Kommentar	32
2.6 Fall 6: Påbyggnad med bostäder och lokaler i centrum	34
2.6.1 Uppdrag och riksintresse	34
2.6.2 Arkitektur och markanvändning	35
2.6.3 Kritik och revidering	35
2.6.4 Kommentar	35
2.7 Fall 7: Utbyggnad av Stadsbiblioteket	37
2.7.1 Detaljplan	37
2.7.2 Antikvariskt planeringsunderlag och gestaltningsprogram	38
2.7.3 Kommentar	39
2.8 Fall 8: Rivning eller bevarande vid Skeppsbron	40
2.8.1 Kulturmiljö och riksintresse	40
2.8.2 Komplikationer	41
2.8.3 Kommentar	42
3. SLUTSATSER OCH DISKUSSION	
3.1 Kompensationsformer	45
3.2 Rubriceringen av kulturmiljö i detaljplaner	48
3.3 Frivillighet vs tvingande planbestämmelser	49
3.4 Intresseavvägningar	50
4. KÄLLFÖRTECKNING	
4.1 Litteratur	53
4.2 Referenser till fallstudier	55
4.3 Personlig kommunikation	59
BILAGA 1	61

ARKITEKTUR, KULTURVÄRDE OCH KOMPENSATION

Magnus Rönn, Kulturlandskapet, Chalmers tekniska högskola

Abstract

The background of this report is increased exploitation pressure in cities that is at risk of damaging cultural values and architectural qualities in the built environment. The study is to provide an overview of exploitation interests and interests of heritage in a selection of detailed plans that include cultural values and qualities in the built environment. The focus is on how compensation actions are expressed in detailed development plans. These kinds of documents regulate land-use by law and design of buildings on plots. Planning and design of detailed plans in Gothenburg are used as illustrative examples. In these cases, exploitation take place in areas of national heritage interest. They are also included in the city's program for conservation of historically valuable buildings. Thus there is both a national and local interest concerning investigated detailed plans.

The study investigates, analyzes and discusses compensation in planning processes. The overall goal is to develop knowledge about compensation thinking and how key players understand cultural value and architectural qualities in detailed plans. The research strategy is based on cases studies. From a selection of 39 detailed plans provided by the City's planning office, 8 have been selected for case studies. These detailed plans have been analyzed through close reading of documents, site visits and discussions at seminars.

A detailed plan is a product of a planning process. In this perspective, compensation is embedded in the design of the plan. Compensation thinking can be seen as a problem-solving action when proposed detailed plans meet opposition from key players. The proposals are processed to avoid objections. The overall objective is for the detailed plan to be accepted. By adapting plans to cultural values and architectural qualities guarded by key actors, critique can be eliminated.

Typical compensation measures consist of supplementing the detailed plan with descriptions of cultural values in texts and illustrations from investigations conducted by contracted consultants, revisions of the proposals for detailed plans and introducing specific regulations for the control of architectural design as response to critique. In the detailed plan the demolition and construction of new buildings are, in several cases, combined with the protection of cultural values and architectural qualities on the plot. Compensation has many faces and can be both clear stated measures and changes hidden in the planning process in order to take better care of identified values and qualities in the environment.

Key words:

Compensation, cultural environment, heritage values, detailed plan, planning process

Förord

Denna forskningsrapport har utvecklats inom ramen för FoU-projektet *Kompensation, kulturmiljö och kulturella ekosystemtjänster som styrmedel*. I rapporten redovisas erfarenheter från genomgångar av åtta detaljplaner i Göteborg som inbegriper krav på bevarande, rivningar och ny bebyggelse i områden av riksintresse för kulturmiljövården. FoU-projektet finansieras av Riksantikvarieämbetets FoU-anslag.

Forskare i FoU-projektet är Magnus Rönn, Kulturlandskapet och Chalmers Tekniska Högskola, Krister Olsson, Göteborgs Universitet, Susanne Fredholm, Göteborgs Universitet, och Benjamin Grahn Danielson, Picea Kulturarv. FoU-projektets referensgrupp består av Tony Axelsson, Göteborgs Universitet, Lars Jacobson, Länsstyrelsen i Västra Götaland och Madeleine Seberbrink, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs Stad.

Magnus Rönn svarar för innehållet i denna forskningsrapport. Förutom synpunkter och kommentar från forskargruppen har Anders Hedlund vid Riksantikvarieämbetet samt Stig Swedberg och Annika Östlund vid Kulturlandskapet kommenterat en preliminär version av rapporten.

Magnus Rönn
December 2018

1. Inledning

1.1 BAKGRUND

Denna forskningsrapport undersöker kompensationstänkandet i planuppdrag. Studien är avgränsad till detaljplaner som syftar till ny bebyggelse i områden som innehåller riksintressen för kulturmiljövården. Frågan är hur kompensatoriska åtgärder och funktioner kommer till uttryck i dessa planprocesser. Bakgrunden till studien är ett stort exploateringsstryck, framför allt i många städer när det gäller byggandet av bostäder, som riskerar att skada kulturvärden. Av detta skäl framstår undersökningar av exploateringar i kulturmiljöer som en angelägen forskningsuppgift. Planeringen och utformningen av detaljplan berör flera intressen. Behandlingen av kulturvärden och kulturmiljöer i planeringen är en fråga för politiker, tjänstemän, konsulter, exploatörer och medborgare. I Göteborg finns det stöd i översiktsplanen för kompensatoriska åtgärder vid exploateringar i kulturmiljöområden.

Forskningsrapporten ger en översikt över mötet mellan exploateringsintresset och kulturmiljöintresset i ett urval av detaljplaner med utgångspunkt från utpekade kulturvärde. Fokus i rapporten ligger på hur kompensationstänkandet kommer till uttryck i detaljplaneprocesserna. Som belysande exempel används planeringen och utformningen av åtta detaljplaner i Göteborg. I dessa detaljplaner sammanfaller riksintresset för kulturmiljövården med kommunens program för bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Det finns följaktligen både ett nationellt anspråk på hänsyn till riksintressen förmedlat via statliga myndigheter och ett lokalt förankrat beslut om bevarande av kulturvärden i undersökta detaljplaner.

1.1.1 FoU-projektet

Forskningsrapporten har tagits fram inom ramen för FoU-projektet *Kompensation, kulturmiljö och kulturella ekosystemtjänster som styrmedel*. Studien undersöker, analyserar och diskuterar planeringsprocesser i Göteborg med utgångspunkt från samtida detaljplaner i områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. Det övergripande målet för FoU-projektet är att utveckla kunskap om hur nyckelaktörer arbetar med kulturvärden med hänsyn till nationella krav, styrmedel, konkurrerande intressen och lokala policydokument. Frågan är i vilken grad som politiker, handläggare, konsulter och exploatörer i detaljplaneprocesser medverkar till att skada, försvara, skydda, återskapa och förnya kulturvärden och arkitektoniska kvaliteter. FoU-projektet genomförs med ekonomiskt stöd av Riksantikvarieämbetets FoU-anslag och innehåller tre övergripande inriktningar och teman:

- **Fallstudier:** Temat fokuserar på uttryck för kompensation, arkitektur, kulturmiljö och kulturvärde i detaljplaner. I centrum för forskningsintresset är planeringen och utformningen av detaljplaner i områden av riksintresse för kulturmiljövården. Kommunerna ska ta hand om dessa statligt utpekade kulturvärden i sina lokala planeringsprocesser.

- **Begreppsanalys:** Detta är ett samtids- och idéhistoriskt tema som undersöker kulturbegreppet och dess praktiska tillämpning inom ramen för idén om kulturella ekosystemtjänster. Införandet av ekosystemtjänster är ett nytt verktyg i samhällsplaneringen som börjat användas av kommuner och som blivit föremål för forskningsinsatser och statliga utredningar.

- **Symposium och internationell workshop:** Detta är ett europeiskt tema med målet att sätta in kompensationstänkandet i ett vidare perspektiv. Genom att bjuda in europeiska forskare med akademisk hemvist i ämnen som arkitektur, planering, byggnadsvård och arkeologi till kunskapsutbyte blir det möjligt att se den svenska praktiken i ett nytt ljus.¹ Kulturarv, bevarande och historia ingår dessutom som ett eget spår i 2019 års NAF-symposium och följs upp med en workshop med inbjudna forskare.

Den praktiska nyttan i FoU-projektet ligger i kunskap om hur nyckelaktörer arbetar med kulturvärden. Undersökta detaljplaner synliggör kompensatoriska funktioner i detaljplaneprocesser i form av problemlösning, metoder, åtgärder och styrmedel. Att ta tillvara kulturvärden som resurs i samhällsplaneringen är en angelägenhet för förvaltningar och företag som deltar i detaljplaneprocesser. Nyckelaktörer i detta sammanhang är politiker, kommunala tjänstemän vid stadsbyggnadskontor, fastighetskontor och kulturförvaltningar, statliga handläggare vid länsstyrelser, konsulter som anlitas för att utreda kulturmiljöer och ta fram gestaltungsprogram till projektering av ny bebyggelse och byggherrar som efterfrågar tillstånd till planerad exploatering. Detaljplaneprocessen startar med begäran om detaljplan från en byggherre (exploatör). Efter prövning tilldelar sedan politikerna ett planuppdrag till tjänstemännen vid stadsbyggnadskontoret. Drivkraften bakom uppdraget ligger i exploateringen.

1.1.2 Kompensation

Begreppet *kompensation* används i olika betydelser i samband med exploateringar av natur- och kulturmiljöer. Språkbruket varierar. Den bakomliggande principen är att exploatören ska ersätta skador i miljön. Kompensationstanken kommer till uttryck i krav på att gottgöra, ersätta, återskapa, avhjälpa, avväga och balansera ingrepp i områden med natur- och kulturvärden (Persson 2011; Naturvårdsverket 2016; SOU 2017:34). *Ekologisk kompensation* dominerar debatten och framställs som en lösning på utmaningar i samhällsbygget, framför allt inom landskapsarkitektur, samhällsplanering och miljövetenskap. *Kulturmiljökompensation* däremot är osynlig och nämns inte heller av Boverket som en möjlighet i deras kunskapsbank på nätet.² Information om denna typ av kompensation saknas också på länsstyrelsernas hemsidor.

1 Se: <http://www.kulturland.se/portfolio/workshop-architecture-cultural-environment-and-compensation-in-planning-processes/>

2 Se: <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/kulturvarden/> och <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/ekosystemtjanster/verktyg/kompensation/>

I statliga utredningar och forskningsrapporter beskrivs kompensation som verktyg, metod och åtgärd i plan- och byggprojekt (Grahns Danielson m fl, 2015). Kompensation uppträder på tre olika nivåer i planeringen. På en övergripande nationell nivå ses kompensation som ett verktyg med lagstöd i samhällsplaneringen. På den kommunala nivån är kompensation en planeringsmetod som återfinns i lokala rekommendationer och styrdokument. I plan- och byggprojekt är kompensation avgränsade åtgärder i detaljplaner och avtal mellan exploatör och kommun. Fokus ligger på att kompensera för ingrepp som skadar naturvärden.

Det är sällan som statliga myndigheter begär att skador på kulturvärden ska kompenseras i samhällsplaneringen. Att kompensationsverktyget är osynligt i den statliga kulturmiljövården framgår av svaren på en förfrågan som skickats till landets länsstyrelser inom ramen för FoU-projektet. Utskickarna riktades till länsstyrelsernas enheter för samhällsplanering och kulturmiljö och innehöll frågor om förekomsten av krav på kompensation i detaljplaneprocesser som riskerar att leda till förluster av kulturvärden. Avsikten var att få kunskap om i vilken grad som länsstyrelserna begär att kompensationsåtgärder ska utredas, ställer krav på kompensation vid exploateringar som skadar kulturmiljöer eller tar ställning till kompensationsåtgärder i detaljplaneprocesser som föreslås av konsulter. Här följer fyra svar från lika många länsstyrelser som belyser handläggarnas erfarenheter och uppfattningar om krav på kulturmiljökompensation:

Det är vanligt att vi ställer krav på ytterligare kunskapsunderlag och utredningar som vi bedömer behövs för att belysa vilka kulturvärden som finns inom ett avgränsat planområde och hur den tänkta exploateringen påverkar dessa... Vi har däremot inte arbetat med att begära in utredningar kring hur skador på kulturvärdena skulle kunna kompenseras inom ett givet planområde... Det [är] förstås möjligt att se säkerställande av kulturvärden som ett slags kompensationsarbete. Ett exempel som vi nyligen har hanterat är en bostadsexploatering i närheten av en skör och ovanlig fornlämningsmiljö... De åtgärder som planeras för att skydda, dokumentera och tillgängliggöra fornlämningen ryms främst inom ramen för ett säkerställande och bevarande, men kan i viss mån ses som kompensatoriska åtgärder inom planområdet. (Antikvarie, 2018)

Länsstyrelsen [ställer] krav på anpassningar som utgår ifrån gällande lagstiftning. Förändringar i form av exempelvis sänkta hushöjder, utformningar/ färganpassningar, minskad exploateringsgrad, respektavstånd till fornlämningar, allt sådant som länsstyrelsen kan framföra i samråd och yttranden sker som en konsekvens av en bedömning av exploateringens påverkan på skyddade värden. (Länsantikvarie, 2018)

Och vidare:

Att kompensera för att en miljö försvagas eller förstörs... är både svårt att värdera och att försvara. Det är något som skiljer kulturmiljöer högst väsentligt från naturmiljöer... Vi har vid några tillfällen vid vägplaner och kraftledningskoncessioner framfört sådana idéer, men egentligen inte drivit dem med kraft. (Länsantikvarie, 2018)

Vi har aldrig ställt krav på kompensationsutredning/-åtgärder i detaljplaneprocessen... I detaljplanesammanhang är det inte fråga om kompensation, där handlar det om anpassning under processen. I ett enda fall har vi krävt och fått kompensation i ett miljöbalksärende, men alltså inte i något detaljplanesammanhang. (Länsantikvarie, 2018)

För att kunna fastställa om en detaljplaneprocess omfattar uttryck för kompensation behövs en klargörande definitionen. Lagstiftningen ger inget tydligt svar. Det finns en glidande skala i Plan- och bygglagen (PBL), Kulturmiljölagen (KML) och

Miljöbalken (MB), som går från skydd, hänsyn och anpassning av projekt till ersättning för skada i områden med värdefulla natur- och kulturmiljöer. Det är emellertid enbart MB som innehåller uttryckliga regler om kompensation vid exploatering av kulturmiljöer som är av *allmänt intresse*. Tillstånd och dispens får i detta fall förenas med skyldighet för exploatörer (byggherrar) att utföra och bekosta särskilda åtgärder för att kompensera intrång i allmänna intressen. Krav på kompensationsåtgärder kan formuleras med stöd av MB, kap 16 § 9 p. 3. Det är emellertid en föreskrift som inte användas av tillståndsgivande myndigheter.

Frågor om ekonomisk ersättning till fastighetsägare för rivningsförbud och skydd för kulturhistorisk värdefull bebyggelse ingår inte i FoU-projektet. Sådana gottgörelser avser *enskilda intressen* och regleras i PBL och KML, även om skyddet gynnar kulturmiljöer som allmänt intresse och kollektiv nytta. Ingen av fastighetsägarna i undersökta detaljplaner i Göteborg har begärt ekonomisk ersättning i detaljplanerna som kombinerar exploatering med förbud mot rivning och skyddsbestämmelser för bevarande av kulturvärden.

Kompensation i detaljplaner

Vad utmärker kompensation i detaljplaner? Hur kan man förstå kompensation i detta sammanhang? Vilka former av kompensation återfinns i planeringen och utformningen av detaljplaner? Hur kommer kompensationstänkandet till uttryck i detaljplaneprocesser? För att kunna besvara dessa frågor behövs en tydlig utgångspunkt. Ett sätt att skapa en användbar definition, som grund för undersökningen av kompensatoriska åtgärder och funktioner i detaljplaner, är att vända sig till praxis och utgå från nyckelaktörernas agerande i detaljplaneprocesser. Sett från denna synvinkel framträder kompensationstänkandet som en praktisk form av problemlösning i detaljplaner som går ut på att göra exploateringen tillåten genom att undanröja hinder och försöka ta tillvara kulturvärden på platsen. Avsikten är en förklarande faktor. Kompensationstänkandet i planeringen och utformningen av detaljplaner kan omfatta flera synsätt. Skydd, bevarande, ersättning för förlorade kulturvärden i detaljplaner kombineras med krav på anpassning och önskan om nya kvaliteter samtidigt som marken görs tillgänglig för exploatering. Sammanhanget är ofta mångtydigt med komplexa intressen, som i denna studie möts i områden med värdefulla kulturmiljöer.

För att en åtgärd ska kunna tillskrivas en *kompensatorisk funktion* vid exploatering av kulturmiljöer i denna forskningsrapport måste fyra grundvillkor uppfyllas. Det ska föreligga ett (a) planuppdrag som (b) innehåller en exploatering som (c) har eller riskerar att få en negativ påverkan på kulturvärden i planområdet, vilket (d) leder till revideringar av detaljplaneförslag och planbestämmelser eller till en förändrad utformning av planerad bebyggelse. Detaljplaneprocesser som uppfyller dessa fyra grundvillkor innehåller kompensatoriska åtgärder och funktioner. Förutsättningen är kritik från kompetenta aktörer mot hur kulturmiljöer behandlas i planeringen. Invändningarna måste resultera i förändringar av detaljplaneförslaget, antingen i plan- och genomförandebeskrivningen eller genom bestämmelser som styr utformningen av tillkommande bebyggelse. Det finns flera olika slag av åtgärder i detaljplaner – administrativa såväl som konkreta krav på förändringar – som kan vara uttryck för kompensationstänkande, oberoende av språkbruket hos

nyckelaktörerna. En fördel med definitionen är att det går att få svar från empirin på förekomsten av kompensation i planeringen och utformningen av detaljplaner. Det handlar inte om att fastställa vad som är ”rätt/fel” språkbruk eller en ”bra/dålig” åtgärd, utan målet med definitionen är förstå hur kompensationstänkandet visar sig i detaljplaneprocesser.

En kritisk aspekt är om de fyra grundvillkoren – planuppdrag, exploatering, påverkan på kulturmiljö, revideringar och nya planbestämmelser – ger en alltför vid definition av begreppet kulturmiljökompensation. Så till exemplen kan en förändring som har en administrativ karaktär såsom revideringar av plan- och genomförandebeskrivning med detta språkbruk vara uttryck för ett kompensationstänkande. Även kompletteringar av detaljplaner med material från konsulternas kulturmiljöutredningar kan rymma en kompensatorisk funktion. I detta fall föreligger en kunskapsbrist som avhjälpas genom att ny data om kulturvärden tillförs detaljplane-förslag. Sådana revideringar av plan- och genomförandebeskrivningar leder i vart fall till en informationsrikare detaljplan.

Åtgärder som syftar till att gottgöra exploateringar som skadar eller har en negativ påverkan på kulturvärden synliggörs i detaljplaneprocessen som förändringar. Den slutliga produkten i form av plankarta med planbestämmelser levererar inga tydliga svar på twistefrågor i planeringen och utformningen av detaljplaner. Här är kompensationstänkandet dolt i förhandlingsresultatet. I den antagna planen är kompensatoriska åtgärder och funktioner inbäddade i beskrivningar, illustrationer och kartor med bestämmelser. Revideringar av förslag till detaljplaner synliggör dessa uttryck för kompensationstänkandet. Det är en konsekvens av att definitionen inbegriper förändringar i beskrivningar av kulturvärden på platsen för ny bebyggelse.

1.1.3 Riksintresse för kulturmiljövården

Riksintressen är statliga anspråk i kommunernas planering vid ny eller förändrad markanvändning. Grunden till riksintressebegreppet finns i 1970-talets fysiska samhällsplanering. Riksantikvarieämbetet har i uppgift att ta fram riksintressen för kulturmiljövården med tillhörande riksintressebeskrivningar (RAÄ, 2014). Avsikten är att förmedla en god bild av landets kulturhistoriska utveckling. Riksintressebeskrivningarna innehåller en motivering till utpekade riksintresse och en kortfattad redovisning av hur kulturarvet och kommer till uttryck i området. År 2017 fanns det 1526 riksintressen för kulturmiljövården i Sverige (RAÄ, 2017). Som riksintressen för kulturmiljövården i Göteborg uppträder både fornlämningar, bebyggelse med kulturhistoriska värden och stadsdelar med särskilda kvaliteter i arkitektur och stadsbyggnad.

Kommuner ska tillgodose riksintressen i sin planläggning. Planeringen och utformningen av detaljplaner ska ta tillvara natur- och kulturvärden. De grundläggande reglerna finns i PBL och MB. Enligt MB, 3 kap § 6 ska områden *”som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön.”*

Länsstyrelsen har i uppgift att ta tillvara och samordna statens intresse i planeringen. Myndighetens handläggare granskar förslag till detaljplaner och bedömer risker för påtaglig skada av riksintressen (PBL, 3 kap, § 10). Av länsstyrelsens yttrande ska framgå om förslag till detaljplan innehåller oklarheter som behöver redas ut eller om myndighetens bedömning avviker från kommunens uppfattning. I det fall som planförslaget inte revideras efter kritik kan länsstyrelsen upphäva detaljplanen vid risk för påtaglig skada. Påverkan på riksintresset för kulturmiljövården prövas utifrån beskrivningar av kulturvärde på platsen, planerad exploatering, illustrationer av ny bebyggelse och föreslagna planbestämmelser. Naturvårdsverket har i samråd med Boverket och Riksantikvarieämbetet utfärdat ett råd för bedömning av påtaglig skada i rättslig mening i områden med riksintressen (NFS 2005:17). Naturvårdsverkets allmänna råd ger utrymme för flera olika tolkningar av begreppet påtaglig skada.

1.1.4 Kulturmiljö, kulturarv och kulturvärde

Riksantikvarieämbetet definierar kulturmiljö, kulturarv och kulturvärde på ett översiktligt sätt i rapporten *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* från 2015.³ Med *kulturmiljö* avses här hela den av människor påverkade miljön (Ibid, s 13). Det kan vara en enskild byggnad, en anläggning eller lämning och inbegripa stadsdelar, större landskapsavsnitt eller en hel region. Några kulturmiljöer uppfattas som värdefullare än andra och blir därför utpekade som riksintressen för kulturmiljövården.

Kulturarv inbegriper alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig verksamhet (Ibid, s 12). Definitionen ger en vid tolkningsram vid begreppsanvändning. För att kunna ge vägledning i detaljplaneprocesser måste innehållet i kulturmiljö och kulturarv avgränsas, preciseras, beskrivas och synliggöras. Det är en förutsättning för en meningsfull förståelse av begreppen. En grundläggande uppgift för planeringsunderlagen är därför att klargöra hur begreppen tolkas och bör förstås i sammanhanget. På motsvarande sätt innehåller ämnet arkitektur en nyttig funktion. Här representerar kulturmiljö och kulturarv ett kunskapsfält som producerar arkitekturhistoriska exempel på förebildliga lösningar som praktiserande arkitekter bearbetar och återanvänder i nya uppdrag.

Det finns flera kulturorienterade värdebegrepp i de lagar och förordningar som används i samhällsplaneringen.⁴ *Kulturvärde* är i Riksantikvarieämbetets språkbruk

3 Begreppet *Kulturmiljö* infördes i lagen 1987 i samband med revideringen av den statliga politiken på området.

4 Se sid 65 rapporten *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval*. Här redovisar Riksantikvarieämbetet en genomgång av begreppsanvändningen i lagstiftningen. Begreppet *kulturvärde* återfinns i Miljöbalken, Plan- och bygglagen samt Plan och bygglagsförordningen. *Kulturhistoriskt värde* finns i Kulturmiljölagen, Plan- och bygglagen, Förordningen om statliga byggnadsminnen, Förordningen om bidrag till kulturmiljövård, Förordning om bidrag till arbetslivets museer, Förordningen om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer. *Historiska värden, miljömässiga värden, konstnärliga värden* återfinns i Plan- och bygglagen. *Kulturmiljövården* finns i Skogsvårdslagen. *Värdefulla kulturmiljöer* finns i Miljöbalken och Förordningen om bidrag till värdefulla kulturmiljöer. *Värdefulla kulturpräglade landskap* finns i Miljöbalken. *Kulturmark* finns i förordning om områdesskydd enligt Miljöbalken.

en samlingsbeteckning för värden som kan tillskrivas miljöer med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter (RAÄ, 2015, s 13). Det innebär att bebyggelsens kulturhistoriska värden i detaljplaner blir en del av platsens kulturvärde. Begreppet kulturvärde återfinns i PBL och MB, som är två styrande regelverk för planeringen och utformningen av detaljplaner i riksintressen. Kulturvärde ingår även i det av riksdagen antagna miljö kvalitetsmålet *God bebyggd miljö*. Det är ett nationellt mål som ska tillgodoses i planeringen. Regeringen har preciserat att detta miljö kvalitetsmål inkluderar *”det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt (att) platser och landskap bevaras, används och utvecklas.”* (Boverket, 2014, s 8). Kulturvärde ingår dessutom i Boverkets byggregler (BBR). I avsnitt 1.6 *Terminologi* är kulturvärde en samlingsbeteckning för en byggnads tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga, konstnärliga och arkitektoniska värden. Begreppet kulturvärde har följaktligen en tydlig förankring i den nationella kontexten.

Randall Manson (2002) lyfter fram att kulturvärden i en internationell kontext ofta refererar till synliga kvaliteter och egenskaper hos ting. Krister Olsson (2003) påpekar att kulturbegreppet hos Riksantikvarieämbetet preciseras med stöd av historiska, sociala och estetiska kriterier. Det speglar ett antikvariskt synsätt. Att skydda, bevara och förvalta framträder som viktigare i en antikvarisk kontext än att förädla kulturmiljöer och förnya kulturarv som blivit utpekade som värdefulla. Här återfinns ett spänningsfält som kommer till uttryck i planeringen och utformningen av detaljplaner i Göteborg.

Riksantikvarieämbetet noterar i ett PM från 2013 kallat *Att hantera förändring – om riksintressen, skydd och hållbar utveckling* att kulturmiljö värden inte har någon tradition att diskutera i termer av kompensation: *”Men i ärenden där kulturmiljön påtagligt skadas och inte ges företräde vid en avvägning gentemot ett annat riksintresse, kan länsstyrelsen lyfta frågan om kompensationsåtgärder. En kompensationsåtgärd bör då utformas som konkreta villkor som förs in i den rättsverkande planen eller tillståndsbeslutet.”* (RAÄ 2013-03-25).

Riksantikvarieämbetet diskuterar länsstyrelsens uppgift i planeringen i 2014 års handbok. Här tilldelas länsstyrelsen rollen som både rådgivare och kontrollant vid exploateringar som påverkar kulturvärden. Ämbetet rekommenderar länsstyrelsen att använda handlingsutrymmet vid förändringar till påverkan via dialog: *”I många fall kan en åtgärd justeras avseende utformning, skala eller läge så att förändringen kan genomföras samtidigt som riksintressanta kulturhistoriska värden tillgodoses genom att det som tillkommer samspelar med platsens kulturhistoriska innehåll.”* (RAÄ, 2014, s 48-49).

Kulturmiljö, kulturarv och kulturvärde är begrepp som måste preciseras i användning för att bli meningsfulla. Konsulternas kulturmiljöutredningar är exempel på en lokal rådgivning knuten till ett konkret planuppdrag. Det finns emellertid ingen profession som kan göra anspråk på tolkningsföreträde för hur kulturorienterade begrepp ska förstås och tillämpas i samhällsplaneringen. Förvaltning, förmedling och utveckling av kunskap om kulturvärde i samhällsplaneringen är en angelägenhet för flera akademiska ämnen; arkitektur, landskapsarkitektur, historia (arkitekturhistoria, konsthistoria, bebyggelsehistoria), kulturvård och arkeologi. Det specifika sammanhanget framstår som avgörande för tillämpningen i sam-

hållsplaneringen. Exploaterings effekter på kulturmiljö och kulturarv i detaljplaner behöver bedömas med utgångspunkt i platsen och dess kvaliteter. Det ställer i sin tur krav på att fotografier och illustrationer av ny bebyggelse i detaljplaner och konsultredningar ger en rättvisande bild av värden och kvaliteter i miljön, både före och efter genomförd exploatering i området.

1.2 FORSKNINGSRAPPORTEN

Denna forskningsrapport granskar kompensationstänkandet i detaljplaner som inbegriper exploatering av kulturmiljöer. Redovisningen handlar om hur kompensatoriska åtgärder och funktioner används i planeringsprocesser. Studien utgår från att kulturmiljöer representerar ett allmänt intresse för medborgarna. Kulturarvet är en kollektiv nytta och en gemensam tillgång för samhället. Undersökningen är avgränsad till planuppdrag hos stadsbyggnadskontoret i Göteborg. Syftet är att förstå kompensationstänkandet i detaljplaner och hur kompensatoriska åtgärder och funktioner visar sig i detaljplaneprocesser. Enligt 2009 års översiktsplan är kompensation något som ska praktiseras. I centrum för forskningsintresset är planeringen och utformningen av detaljplaner i områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. Ett kompletterande skäl till fokuseringen på detaljplaner ligger i den rättsliga styrningen av exploateringar i planområden. Antagna detaljplaner innehåller bestämmelser som reglerar markens användning och byggnaders utformning med stöd av PBL. Detaljplaner är med andra ord ett dokument av strategisk betydelse för hur kulturvärde och kompensation kommer till uttryck i planeringsprocesser.

1.2.1 Detaljplaner

I Göteborg är det Stadsbyggnadskontoret (SBK) som har i uppdrag att ta fram detaljplaner. Exploateringen ska ske med hänsyn till natur- och kulturvärden. I planuppdraget till SBK ingår att pröva en exploaterings lämplighet med hänsyn till *allmänna intressen* och *enskilda intressen*. Mark som tas i anspråk för bebyggelse ska vara lämplig för ändamålet ur allmän synpunkt. Lämpligheten provas genom en samlad bedömning i planeringsprocesserna. Detaljplanen är ett sammanhållet dokument som består av tre delar:

- **Planbeskrivning:** Enligt PBL, kap 4, § 33 ska detaljplanen innehålla en beskrivning av planeringsförutsättningar, planens syfte och de överväganden som ligger till grund för planens utformning med hänsyn till intressen och konsekvenser. Eventuella avvikelser från översiktsplanen ska redovisas och motiveras. I områden av riksintresse för kulturmiljövården är kulturvärden en planeringsförutsättning. På motsvarande sätt kan kulturvärden dokumenterade i kommunala policydokument, till exempel program för bevarande av kulturhistoriskt betydelsefull bebyggelse, ingå i planeringsförutsättningarna.
- **Genomförandebeskrivning:** Enligt PBL, kap 4, § 31 ska det finnas en beskrivning som redovisar hur detaljplanen ska genomföras. Genomförandet får sträcka sig från 5 till maximalt 15 år. Genomförandebeskrivningar innehåller rubriker som bebyggelse, trafik och parkering, friytor, service, teknisk försörjning, fastighetsindelning, huvudmannaskap och ansvarsfördelning, tidplan, avtal, överväganden och konsekvenser. Genomförandet av detaljplanen reg-

leras i avtal mellan kommunen och exploatören (byggherren) som i Göteborg upprättas av fastighetskontoret.

- **Plankarta med planbestämmelser:** PBL, kap 4, § 30 föreskriver att detaljplanen ska innehålla en karta över planområdet med bestämmelser som anger markens ändamål och villkor för exploatering. Plankartan är ett kortfattat dokument på 1-2 sidor som i tekniska termer redovisar hur marken får utnyttjas med stöd av planbestämmelserna. Typiska sätt att ta tillvara kulturvärden i plankartan är införandet av skydds- och varsamhetsbestämmelser inklusive förbud mot rivning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Gestaltningen av tillkommande bebyggelse regleras som utformningsbestämmelser i plankartan. Gestaltungs- och kvalitetsprogram kan knytas till den rättsliga regleringen av marken genom planbestämmelser.

1.2.2 Kompletterande styrdokument

Det finns två kommunala styrdokument i Göteborg som i varierande grad påverkar kompensationstänkandet i detaljplaner. Det första dokumentet är 2008 års policy som heter *Kompensationsåtgärder för natur och rekreation*. Att den ska tillämpas i detaljplaneprocesser är ett resultat av politiska beslut. Kompensationsåtgärder i policyn är "åtgärder som vidtas i samband med exploatering för att kompensera (ersätta) ett förlorat värde eller funktion." (Göteborg stad 2008, s 9). Syftet är att säkerställa att göteborgarna i framtiden har tillgång till värdefulla natur- och rekreationsområden samtidigt som staden växer. Kompensationsåtgärder i policyn bygger på frivilliga överenskommelser som säkras i avtal med exploatören.

Det andra styrdokumentet som inbegriper referenser till kompensation är 2009 års *Översiktsplan för Göteborg*, ÖP, som antagits av kommunfullmäktige. Det är ett omfattande dokument som består av tre delar: Del 1 redovisar utgångspunkter och strategier. Här beskrivs natur- och kulturmiljöer som ett strategiskt område där kompensation ska tillämpas. Del 2 tar upp användningen av mark- och vattenområden. Del 3 behandlar riksintressen, miljö och riskfaktorer. Denna del av dokumentet innehåller ett antal målformuleringar som har betydelse för planeringen och utformningen av detaljplaner i områden med kulturvärden:

För att slå vakt om våra värdefulla kulturmiljöer krävs att vi aktivt använder planeringens olika verktyg för att öka medvetenheten om dessa och värna dem som oersättliga resurser och inspirationskällor. Flera av stadens särskilt värdefulla kulturmiljöer har ett juridiskt skydd. Det finns dock andra miljöer av värde utan skydd som måste beaktas i planeringen. (ÖP, del 1, s 95)

Och vidare:

Kunskapsunderlagen uppdateras ständigt och kan alltid kompletteras t.ex. med fördjupande antikvariska förundersökningar och kulturmiljöbeskrivningar... Utfallet av kulturmiljö-vårdsarbetet kan utläsas både i bevarade materiella strukturer, återställande av historiska kvaliteteter, och nyutformningens anknytning till den befintliga miljön eller byggnadens kvaliteter. Höjd kvalitet i kulturmiljön kräver ett aktivt förhållningssätt i planering och byggande. (ÖP, del 1, s 95)

I del 3 ingår sammanfattande beskrivningar av riksintressen för kulturmiljövården tillsammans med hänvisningar till kommunens program för bevarande av kultur-

historiskt värdefull bebyggelse, som är en kommunal policy i Göteborg antagen av kommunfullmäktige. Som allmän rekommendation vid planering och byggande i områden av riksintresse för kulturmiljövården framhålls att kommunen ska överväga om ett fördjupat kulturhistoriskt underlag behöver tas fram. Om påverkan på riksintressen behöver klarläggas kan planeringen ta stöd i en miljökonsekvensbeskrivning. Det är emellertid enbart i en av åtta undersökta detaljplaner i områden av riksintresse för kulturmiljövården som SBK bedömt att exploateringen behöver kompletteras med en MKB.

Redovisningen av *mål och strategier* i översiktsplanen är intressant ur kulturmiljösynpunkt. I detta avsnitt finns löfte om en utökad tillämpning av kompensations-tänkandet vid exploateringar av natur- och kulturmiljöer. *"Borttagna natur-, kultur och rekreationsvärden kompenseras."* (ÖP, del 1, s 96). Kommunen ska inrikta det fortsatta arbetet på att *"Utveckla och använda metoder för kompensationsåtgärder för natur-, kultur- och rekreationsvärden i planeringen."* (ÖP, del 1, s 96). Arbetet med kulturmiljö ska ha följande fokus: *"Tillämpa aktivt användningsbestämmelser, skyddsbestämmelser, rivningsförbud och kompenserande åtgärder för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i utarbetandet av fördjupningar av översiktsplanen och detaljplaner."* (ÖP, del 1, s 97). Göteborgs översiktsplan är följaktligen ett dokument med flera formuleringar till stöd för kompensation vid planeringen och utformningen av detaljplaner i områden med kulturvården.

1.3 METOD

Fallstudiemetodiken används som forskningsstrategi för att undersöka, analysera och diskutera kompensation i planeringen och utformningen av detaljplaner i områden med riksintressen för kulturmiljövården. Fallstudiemetodiken bildar teoretisk ram för undersökningen (Schön, 1983; Groat och Wang 2002; Johansson 2007). Fallbeskrivningarna i undersökningen utmynnar i informationsrika berättelser. Från ett inledande urval av 39 detaljplaner har åtta fall valts ut till fördjupade studier. Motivet för urvalet är strategiskt. Utvalda detaljplaner antas förmedla information om kompensations-tänkandet i samtida detaljplaner.

Det finns två huvudsakliga motiv till valet av fallstudie som metod för beskrivning och analys av detaljplaner. För det första är metoden lämplig för att belysa komplexa sammanhang. Den andra orsaken ligger i fallstudiens närhet till praxis. Professionell kompetens i arkitektur och stadsbyggnad visar sig som en repertoar av fall – exempel på lösningar som efter bearbetning återanvänds i nya uppdrag. Flyvberg (2006) försvarar fallstudiens vetenskapliga betydelse för kunskapsproduktion. Han betonar att fallstudiemetoden är användbar både för att utveckla teorier och testa ny kunskap. Data har i denna undersökning samlats in, sammanställts och analyserats med stöd av följande tillvägagångssätt:

- **Arkivstudier:** För att få en överblick över innehållet i detaljplanerna har stadsbyggnadskontorets arkiv granskats på plats. Exempel på nyckeldokument är ansökan om detaljplan, planuppdrag, konsulternas kulturmiljöutredningar, förslag till detaljplaner med revideringar, granskningsutlåtanden, antagna detaljplaner, överklaganden och beslut. Kompletterande avtal som reglerar genomförandet har erhållits från fastighetskontorets arkiv.

- **Närläsning:** Nyckeldokument har analyserats genom närläsning (Brummet, 2010). Ord och meningar som beskriver aktörernas inställning till kulturvärden har detaljgranskats och sammanställts till meningsbärande mönster.

- **Platsbesök:** Platsen för planerade och uppförda byggnader har studerats. Platsen är källa till kunskap. Platsbesöken synliggör både i vilken grad som ny bebyggelse anpassats till omgivningen, detaljplanens påverkan på kulturvärden i området och genomförandet av kompensatoriska åtgärder och funktioner.

- **Seminarier och workshops:** Preliminära resultat från studierna har diskuterats i två seminarier vid Stadsbyggnadskontoret i Göteborg (2018-09-06) och Riksantikvarieämbetet i Stockholm (2018-10-08). Dessutom har utvalda detaljplaner och deras behandling av kulturvärden behandlats i workshoppar på två konferenser, dels vid en konferens om kulturmiljö och samhällsplanering i Stockholm (2018-01-14) och dels i en internationell konferens i Århus (CHAT 2018-10-27).

1.3.1 Urval av detaljplaner

Denna undersökning är avgränsad till åtta samtida detaljplaner i Göteborg. Utgångspunkten för urvalet var att fallen skulle förmedla kunskap om planeringspraxis. Urvalet har skett i flera steg. Inledningsvis levererade Stadsbyggnadskontoret (SBK) i Göteborg en lista på 39 detaljplaner som berörde områden av riksintresse för kulturmiljövården. Utifrån denna förteckning har åtta detaljplaner valts ut för fallstudier. Detaljplanerna har undersökts både som process och produkt. Följande kriterier ligger till grund för urvalet:

- **Aktualitet:** Detaljplanerna ska visa regler och praxis vid exploateringar som avser riksintressen för kulturmiljövården. Samtliga 39 detaljplaner som erhöles från SBK svarar mot detta grundkriterium. Detaljplanerna kunde därmed antas vara lämpliga att ligga till grund för en systematisk urvalsprocess i sökande efter informationsrika fall som ger kunskap om kulturmiljöers roll i detaljplaneprocesser.

- **Relevans:** Detaljplanerna ska innehålla exploateringar som ger en betydande påverkan på kulturvärdena i planområdet. Utifrån denna synvinkel gjordes inledningsvis en genomgång av de 39 detaljplanerna tillsammans med Madeleine Seberbrink, bebyggelseantikvarie vid SBK i Göteborg. Hälften av fallen kunde enkelt sorteras bort med hänvisning till graden av påverkan på utpekade kulturvärden. 19 detaljplaner gick därefter vidare till nästa steg i urvalsprocessen.

- **Variation:** Detaljplanerna ska omfatta flera typer av förnyelse såsom rivning, ombyggnad och nybyggnad. Förändringarna bör även vara rumsligt lokaliserade till olika delar av kommunen. Efter en detaljerad genomgång av kvarvarande 19 detaljplaner kunde åtta informativa fall väljas ut till fortsatta studier. Det var detaljplaner som på goda grunder antogs kunna leverera intressanta svar på studiens forskningsfrågor och förmedla en lärrik bild av kulturvärden och kompensatoriska åtgärder och funktioner i detaljplaneprocesser.

- **Riksintressen:** Detaljplanerna ska beröra flera olika slag av riksintressen. Riksantikvarieämbetets förteckning över riksintressen i Göteborgs kommun innehåller 19 områden.⁵ I riksintressebeskrivningarna ingår en kort motive-ring till utpekandet och en övergripande redovisning av hur kulturvärden kommer till uttryck i området. De åtta utvalda fallen berör fem olika riks-intressen med kulturhistoriskt värdefull bebyggelse fördelade på Göteborgs innerstad, Majorna, Lindholmen, Guldheden och Styrso. (se bilaga 1)

1.3.2 Planeringsunderlag

Begreppet *planeringsunderlag* används här som samlingsbeteckning för de utredningar av kulturmiljöer som konsulter fått i uppdrag att ta fram i detaljplaneprocessen. I samtliga undersökta detaljplaner ingår utredningar av kulturmiljöer (kulturarv och kulturvärden) i planuppdragen. Att konsulter anlitas för att utreda kulturmiljöer och beskriva kulturvärden får anses rimligt med hänsyn till att exploateringen äger rum i områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. Det ligger i linje med målformuleringarna ÖP. Enligt 2009 års ÖP ska planeringsunderlagen för kulturmiljöer uppdateras och kompletteras. Konsulternas kulturmiljöutredningar är planeringsunderlag i utvalda detaljplaner som används på minst tre olika sätt i planeringsprocessen: 1) för att identifiera, beskriva, skydda och bevara kulturvärden i förslag till detaljplaner, 2) som underlag för reglering av tillkommande bebyggelse genom utformningsbestämmelser samt 3) för utveckling av gestaltungs- och kvalitetsprogram som grund för styrning och kontroll av projektering och byggande i planområdet.

5 Dessa områden är: 1) Björsjöås (Angered och Bergum), 2) Bronsåldersundet (Björlanda), 3) Delsjön (Örgryte), 4) Djupedal (Säve), 5) Göteborgs innerstad, 6) Majorna – Kungsladugård – Sandarna, 7) Lindholmen, 8) Gårda, 9) Bagaregården, 10) Landala Egnahem, 11) Slottskogen – Botaniska Trädgården – Änggården, 12) Norra Guldheden, 13) Västra Torp, 14) Nya Varvet, 15) Nya Älvsborg – Aspholmen, 16) Kastellgården – Ranghildsholmen, 17) Styrso, 18) Tumlehed (Angered och Bergum) samt 19) Öxnäs.

2. Fallstudier

I detta avsnitt presenteras utvalda detaljplaner i Göteborg. Fallbeskrivningarna behandlar planeringen och utformningen av detaljplaner med fokus på kulturvärde och kompensationstänkande. Gemensamt är att detaljplanerna har som mål att möjliggöra exploateringar som i varierande grad påverkar riksintressen för kulturmiljövården. På motsvarande sätt varierar kopplingen till de kortfattade riksintressebeskrivningarna i planförslagen.

2.1 FALL 1: BOSTÄDER OCH LOKALER PÅ STYRSÖ

År 2011 ansöker Treuddens Förvaltning om planbesked för ny-, till- och ombyggnader på Styrösö, som ligger i Göteborgs södra skärgård. Avsikten är att uppföra nya bostäder, bygga om befintliga gruppboheter och att utöka ett pensionat på tomten med lägenheter (Begäran om detaljplan 2011-08-31). Till ansökan bifogas en situationsplan med nya byggnader inplacerade på tomten. År 2013 får SBK i uppdrag att upprätta en detaljplan för exploateringen sedan fastighetskontoret lämnat en markanvisning till fastighetsägaren. SBK noterar att planområdet ingår i riksintressen för kulturmiljövården och friluftslivet. Riksintressebeskrivningen för kulturmiljön innehåller några allmänna karaktäriseringar av Styrösö som kulturmiljö. Bebyggelsen förmedlar som helhet en rik och varierad bild av en skärgårdssocken. Här finns äldre jordbruksbebyggelse kombinerat med fiske som näringsfång. Hamnen har en tätare koncentration av bebyggelse. Eftersom exploateringen sker i en känslig miljö behöver förnyelsen i området studeras med hänsyn till landskapsbild och omgivande äldre bebyggelse (TU 2013-03-26). Det är emellertid först efter påpekanden från remissinstanser som detaljplanen kompletteras med ett antikvariskt planeringsunderlag.

2.1.1 Detaljplan

År 2015 presenterar SBK en detaljplan för samråd som tillåter en varierad användning av marken. Planförslaget gör det möjligt att uppföra 50 bostäder i form av villor och mindre flerbostadshus på platsen (Detaljplan 2015-09-23). Pensionatet som uppfördes i början av 1900-talet som personalbostäder till sjuksköterskor får kompletteras med hotellrum alternativt med bostäder och sommarcafé. Det är även tillåtet att använda tomten till utställnings- och samlingslokal. Enligt detaljplanen kan befintliga gruppboheter rivas för att ge plats åt nya hus. Också ett bostadshus ombyggt till bed & breakfast, kallat Äppelbo, får rivas för att möjliggöra ny bebyggelse. En sammanlagd utbyggnad med 175-225 bostäder blir möjlig. Exploateringen förenas i detaljplanen med gestaltningskrav på tillkommande bebyggelse. Det ska vara en nedtonad arkitektur med tak som smälter in i landskapet.

För att främja exploateringen av området föreslår SBK dispens från strandskyddet. SBK ser denna begränsning av rörligt friluftsliv som så liten att det inte behövs några kompensationsåtgärder för förlorade natur- och rekreationsvärden utifrån kommunens policy. Bedömningen är att exploateringen är viktigare än ett bevarande av bebyggelsen i planområdet. Översiktsplanen från 2009 syftar till hand-

lingsberedskap för en sådan utveckling. Enligt översiktsplanen kan en samlad bedömning av den fysiska miljön göras utifrån målen:

- Att behålla och utveckla ett levande skärgårdssamhälle
- Att förtäta befintlig bebyggelse
- Att tillåta utbyggnad inom begränsade områden
- Att bevara värdefulla miljöer

I planförslaget lyfter SBK fram behovet av arbetsplatser och bostäder med varierande storlek och former för upplåtelse. Kultur och natur gör Styrso attraktivt, vilket ställer krav på skötsel och bevarande. Behovet av bostäder bedöms dock som viktigare än riksintressena för kulturmiljövården och friluftslivet, varför exploateringen prioriteras.

2.1.2 Kritik och komplettering

Länsstyrelsen anser att detaljplanen behöver justeras med hänsyn till strandskyddslagstiftningen. Dispens kräver särskilda skäl och några sådana omständigheter har inte redovisats. Genom att exploateringen sker i ett riksintresse för kulturmiljövården borde det finnas en kulturhistorisk utredning som grund för planförslaget (Yttrande 2015-11-03). Kulturförvaltningen beskriver Äppelbo som ett kulturhistoriskt värdefullt hus. Förvaltningen efterfrågar ett helhetsgrepp i planprocessen. Den tillkommande bebyggelsen behöver gestaltas i samspel med omgivningen på platsen (Yttrande 2015-10-02).

SBK noterar att frågan om dispens måste utredas vidare. Det behövs också ett bättre planeringsunderlag för att bedöma hur kulturmiljön påverkas. Bristen på kunskap om kulturvården i detaljplanen avhjälpas genom ett utredningsuppdrag. Konsultföretaget Radar får i uppgift att beskriva områdets kulturvården och bedöma konsekvenser av planerad bebyggelse. Dessutom ska konsulterna ta fram planbestämmelser som kan säkerställa kulturhistoriska värden (Bebyggelse och landskapsanalys 2016-05-31). Enligt Radar passar den nya bebyggelsen på platsen. Det är inget fel på grundprinciperna bakom gestaltningen. Områdets kulturmiljö kan säkerställas genom reglering i detaljplanen av arkitektur; fasadmateriäl, kulör, sockel, balkongfront och fönster. Större träd på tomten bör bevaras. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ anlitas för en arkeologisk utredning. Arkeologerna finner en ny fornlämning i området.

SBK kompletterar plan- och genomförandebeskrivningen med texter och illustrationer från konsulternas planeringsunderlag. Det gäller gestaltungsprinciper för styrning av arkitektoniska lösningar, utformningsbestämmelser, bebyggelsehistoriska beskrivningar och lämningar i planområdet från äldre bronsålder. Den nya bebyggelsen avgränsas med hänvisning till identifierad fornlämning på platsen. Markanvändningen i detaljplanen är fortsatt flexibel och möjliggör såväl rivning och nya bostäder som etablering av hotell, vandrarhem och restauranger. Utformningsbestämmelserna däremot är detaljerade och styr materialval, gestaltning av fasader, kulör, sockel, balkongfront och fönster, som ska förses med en vertikal indelning. Den reviderade detaljplanen innehåller fortsatt förslag på dispens från strandskyddsreglerna. SBK menar att behovet av nya bostäder på Styrso representerar ett allmänt intresse som är viktigare än strandskyddet och områdets kul-

Figur 1 och 2. Villa Äppelbo och gruppböende. De båda byggnaderna får enligt detaljplanen rivas i samband med exploateringen av området. Foto: Magnus Rönn.

Figur 3. Illustrationer av nya byggnader och ombyggnader av befintliga hus med en traditionell arkitektonisk gestaltning. I bakgrunden mot berget finns ett nytt grupphusområde med en modern arkitektur. Källa: Detaljplan för Styrso Skäret Pensionat och bostäder, Göteborgs Stad.

turvärden (Detaljplan 2016-11-22). Utformningsbestämmelserna ska garantera att exploateringen tar hänsyn till omgivande bebyggelse och landskap. Länsstyrelsen godkänner motiven för dispens i det nya planförslaget. Kraven på gestaltning bedöms som tillräckliga med hänsyn till redovisade kulturvärden (Yttrande 2016-09-06).

2.1.3 Kommentar

SBK anser att behovet av nya bostäder och verksamheter på Styrso väger tyngre än ett bevarande av kulturvärden. Intresseavvägningen resulterar i en planeringsprocess som går ut på att göra marken tillgänglig för exploatering. Riksintressebeskrivningen ställer inga tydliga krav på bevarande eller anpassning av ny bebyggelse. Därmed blir rivningar av hus och nya byggnader inga avgörande invändningar mot exploatering. Genom att planeringsunderlaget för kulturmiljö tas fram först sedan planförslaget presenterats för samråd får kompensatoriska åtgärder och funktioner delvis en administrativ inriktning. Exploateringen av området göt-görs på två sätt i detaljplanen: 1) Plan- och genomförandebeskrivningen kompletteras med redovisningar av kulturmiljö. 2) Gestaltningen av ny bebyggelse

kontrolleras med detaljerade utformningskrav. Den första metoden går ut på att undanröja kunskapsbrister i planförslaget. Det sker genom att SBK lyfter in material från konsulteras utredningar i detaljplanen som därmed erhåller referenser till områdets bebyggelsehistoria, landskapsbild och kulturvärden. Resultatet är en bättre och informationsrikare detaljplan. Den andra metoden skapar acceptans till förnyelsen via detaljerade planbestämmelser. Gestaltningen av tillkommande bebyggelse anpassas till identifierade kvaliteter i landskapet. Detaljplanen framträder som ett förhandlingsresultat med utbyte av synpunkter som möjliggör exploateringen samtidigt som risken minimeras för att rivningar och nybyggnad ska anses skada riksintresset för kulturmiljövården på ett påtagligt sätt. Ingreppen i områdets kulturmiljö godtas av länsstyrelsen.

2.2 FALL 2: STUDENTBOSTÄDER I GULDHEDEN

År 2014 tar SBK fram en detaljplan för Norra Guldheden. Avsikten är att komplettera stadsdelen med 50-55 studentbostäder. Byggherre är SGS Studentbostäder. Studentbostäderna ska uppföras i *Olssons trädgård*, en park som ligger i anslutning till Guldhedstorget. Parken anlades på 1930-talet av konstnären Carl Oskar Olsson. SBK anger i detaljplanen att bostäderna ska utformas med stor hänsyn till kulturvärdena eftersom området är av riksintresse för kulturmiljövården. Tanken är att exploateringen ska kunna samordnas med riksintresset för kulturmiljövården (TU 2014-03-31). Stadsdelen är utpekad som ett förebildligt exempel på efterkrigstidens bostadsbyggande. Parken är en del av torgmiljön i riksintressebeskrivningen. Norra Guldheden ingår dessutom i kommunens program för bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Bakgrunden till detaljplanen är en utredning från 2005 som hade i uppdrag att pröva möjligheten till komplettering av stadsdelen med ny bebyggelse. En av de platser som undersöktes var Olssons trädgård (Program 2005-11-29). I utredningen beskrivs uppförandet av ny bebyggelse i trädgården som ett intrång riksintressets "värdekärna" av konsulterna, varför placering, volym och skala på exploateringen ses som en central fråga vid ett eventuellt planuppdrag. Tre år senare redovisar SKB med White Arkitekter ett antikvariskt planeringsunderlag som ska förtydliga arkitektoniska kvaliteter och utpekade värden i riksintressebeskrivningen. Siluett, stadsplan och arkitektur är tre nyckelbegrepp i redovisningen (Antikvariskt planeringsunderlag, 2008). Målet är att planeringsunderlaget ska fungera som en kunskaps- och inspirationsresurs i kommande plan- och bygglovsprocess.

Det är följaktligen kvaliteter i både arkitektur och stadsbyggnad som gör Norra Guldheden till ett riksintresse för kulturmiljövården. Stadsplanen är terränganpassad. Gestaltningen utgår från principen om grannskapsplanering. Stadsdelen uppfördes till 1945 års utställning kallad "Bo Bättre" och ses som ett belysande exempel på bostadsbyggande. I centrum av stadsdelen finns Guldhedstorget, ett avgränsat stadsrum med ett torg utformat med en tydlig arkitektonisk idé som grund. Olssons trädgård, som togs till vara vid utbyggnaden av Norra Guldheden, ligger i anslutning till torget. Mötet mellan parken och Guldhedstorget markeras av en damm med skulptur och sittplatser.

2.2.1 Detaljplan

2014 års detaljplan medger uppförandet av ett nytt punkthus med 50-55 smålägenheter i Olssons trädgård. Den befintliga enplansbyggnaden på platsen rivs. Punkthuset ska placeras så nära gatan som möjligt för att minimera intrånget i parken. Fasadmateriäl, siluett och tak ska anpassas till omgivningen. Som motiv till exploateringen hänvisar SBK till politikernas önskemål om nya bostäder, tillgång till kollektivtrafik och att Norra Guldheden har en utbyggd infrastruktur som kan samutnyttjas. SBK bedömer påverkan på Olssons trädgård som måttlig. Bostadsbyggandet anses inte skada riksintresset (Detaljplan 2014-04-29). Tre åtgärder i planförslaget har en kompenserande funktion: 1) nya ekar ska planteras i parken som ersättning för träd som måste tas ner på grund av punkthuset, 2) förbättrade sittplatser vid torget, 3) punkthuset delas upp i volymer för att få en smalare siluett. Genom dessa åtgärder anser SBK att riksintresset inte kommer till skada.

2.2.2 Kritik och komplettering

I samrådet ställer sig politikerna i kulturnämnden bakom förvaltningens yttrande som avstyrker planförslaget. Det är olämpligt att placera ett punkthus i Olssons trädgård med hänvisning till områdets kulturvärden. Exploateringen är ett irreversibelt ingrepp i parken (TU 2014-05-26). Länsstyrelsen uttrycker förståelse för behovet av förtätning med bostäder, men det uppväger inte den skada som detaljplanen medför på riksintresset för kulturmiljövärden. Att bygga ett punkthus som en solitär enhet strider mot utpekade värden i riksintressebeskrivningen. Planförslaget avstyrks och länsstyrelsen meddelar att detaljplanen kan komma att överprövas. (Yttrande 2014-06-13).

För att komma vidare i arbetet med detaljplanen anlitar SBK Archidea. Konsulterna får i uppgift att göra en fördjupad kulturmiljö- och stadsbildsanalys av exploateringen. Även den nya utredningen visar att punkthuset har flera negativa konsekvenser för områdets kulturhistoriska värden (Archidea 2015-02-25). Enligt SBK väger dock behovet av bostäder tyngre än påverkan på riksintresset (Detaljplan 2015-08-18). I syfte att delvis tillmötesgå kritiken prövas om en reducering av punkthuset i höjd från sju till sex våningar ger en mer anpassad siluett. Att ta bort en våning har dock ingen påverkan på kulturmiljön. I den reviderade detaljplanen har punkthuset 40 smålägenheter i sju våningsplan. Denna gång accepterar länsstyrelsen placeringen i Olssons trädgård under förutsättning att detaljplanen kompletteras med detaljerade utformningsbestämmelser (Yttrande 2015-09-23). SBK tar fasta på öppningen och för in ett antal detaljerade gestaltningskrav i detaljplanen. Punkthuset ska (a) delas upp i volymer för att ge en smal siluett, (b) utformas med valmat tegeltak utan takkuper, (c) erhålla en omsorgsfull gestaltning av takfot, sockel, fönster, portar, skärmtak och balkongräcken, (d) fasaden ska utföras i tegel eller puts och (d) färgskalan ska harmonisera med omgivning. Dessutom ska en antikvariskt sakkunnig konsult medverka i bygglovsprocessen (Detaljplan 2015-12-01). Genom dessa åtgärder accepteras exploateringen och länsstyrelsen avstår från att överpröva detaljplanen.

Figur 4 och 5. Det nya punkthuset i gaturummet (vänster bild) och ett från torget med inplaceringen i parken vid torget (höger bild). Foto: Magnus Rönn.

2.2.3 Kommentar

SBK framhåller i intresseavvägningen att bostadsbyggandet är ett prioriterat politiskt mål. Detta är skälet till att byggandet av nya smålägenheter i parken väger tyngre än bevarandeintresset. Den styrande principen i planuppdraget går ut på att göra marken tillgänglig för exploatering genom ett utbyte av krav och synpunkter som får en kompensatorisk funktion i planprocessen. Kritik leder till flera förändringar av planförslaget. SBK använder sig av sex medel som gör det möjligt att bygga studentbostäder i området: 1) komplettering av plan- och genomförande-beskrivningen med kulturvärden, 2) detaljerade utformningskrav, 3) reducering av byggnadsvolym, 4) återplantering av träd, 5) förbättring av sittplatser och gångväg vid torget samt 6) antikvarisk sakkunnig för kontroll av bygglovet. Detaljplanen utvidgas efterhand med bilder och textpartier från planeringsunderlagen som beskriver kulturmiljöer och dess värden. SBK kommenterar och kritiserar problematiska illustrationer från konsulter som lyfter fram exploaterings negativa konsekvenser för riksintresset.

Införandet av detaljerade bestämmelser för styrning av gestaltningen bidrar till att skapa acceptans för påverkan på områdets kulturmiljö. Gestaltungskraven och placeringen av punkthuset intill gatan beskrivas som förmildrande åtgärder som minimerar ingreppen i parken. Olssons trädgård bevaras som allmän park i detaljplanen, vilket får länsstyrelsen att godta placeringen. Nedtagna träd i parken ersätts med plantering av nya träd, torget får sittplatser och trappan/vägen i planområdet förbättras. Slutligen ska gestaltningen kvalitetssäkras i plan- och bygglovsprocessen genom antikvarisk expertis. Kompensationstänkandet visar sig i detta fall som både administrativa tillägg i detaljplanen, konkreta åtgärder och planbestämmelser, begränsningar av exploateringen och som kontroll av gestaltning och byggande av punkthuset.

2.3 FALL 3: BOSTÄDER OCH UTBYGGNAD AV GÖTEBORGS UNIVERSITET

År 2006 vänder sig fastighetskontoret till SBK och beställer en detaljplan för uppförande av bostäder vid Carlandersplatsen. Samma år kontaktas SBK av Akademiska hus som vill bygga ut Göteborgs Universitet i Renströmparken. Som stöd

till utbyggnaden bifogas idéskisser av GF Konsult (Begäran om planändring 2016-07-13). SBK samordnar önskemålen om detaljplan i en förundersökning. Planområdet används för rekreation och ingår både i riksintresse för kulturmiljövärden och kommunens program för bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse (Förprövning 2006-09-08). Trots det framstår området som möjligt att exploatera i en detaljplan som medger ny användning av parkmark. Men det är en kontroversiell exploatering av grönområden som föreslås. En majoritet av ledamöterna i byggnadsnämnden tillstyrker dock förslaget och ger SBK i uppdrag att upprätta ett program som både tillgodoser universitets behov av lokaler och ger möjlighet till nya bostäder vid Carlandersplatsen (Protokoll 2008-06-10, TU 2008-06-10).

Planområdet ingår i riksintressebeskrivningen för Göteborgs innerstad. Jämfört med övriga riksbeskrivningar i studien omfattar innerstaden som riksintresse ett större geografiskt område med variationsrik bebyggelse. Men det är få kulturvärden i riksintressebeskrivningen för Göteborgs innerstad som har en tydlig koppling till platsen för planerad exploatering.

2.3.1 Planprogram och kritik

År 2009 presenterar SBK ett program som grund till en detaljplan som innehåller bostäder och en utbyggnad av universitetet. Byggandet av nya bostäder lyfts fram som ett prioriterat mål i kommunen tillsammans med förtätning av staden. I avvägningen mellan exploatering och bevarande av natur- och kulturvärden kommer SBK fram till att en del av Carlandersplatsen kan bebyggas. Utbyggnaden av Göteborgs Universitet i Renströmsparken motiveras med att kommunen ska främja ”näringslivet”. SBK ser ingen risk för att utbyggnaden ska skada riksintresset eller leda till en betydande påverkan på natur och landskap (Program 2009). Kulturförvaltningen påpekar i samrådet att Renströmsparken ingick i 1923 års jubileumsutställning i Göteborg. En utbyggnad i parken bör reserveras för universitetets lokalbehov (TU 2009-05-25). Park- och naturnämnden vill ta bort samtliga bostadsprojekt vid Carlandersplatsen och begränsa detaljplanen vid Renströmsparken till en utbyggnad av universitet på egen mark (Protokoll 2009-05-12). Den grönska som försvinner vid byggandet i parken bör återföras till platsen som sedumtak. Länsstyrelsen är i huvudsak positiv till programmet som tillgodoser universitetets lokalbehov och tillåter uppförandet av bostäder i ett attraktivt läge (Samrådsyttrande 2009-06-11). Samtidigt pekar länsstyrelsen ut ett antal oklarheter i planerad exploatering. Gränsen för den nya bebyggelsen måste preciseras och gestaltningen klargöras. SBK inriktar det fortsatta planarbetet på utbyggnad av universitet i Renströmsparken, bevarande av gröna stråk i området och uppförandet av nya bostäder vid Carlandersplatsen (Detaljplan 2012-09-05).

2.3.2 Planeringsunderlagen

SBK beställer tre planeringsunderlag till detaljplanen; en kulturmiljöutredning av Melica, en natur- och landskapsanalys av Calluna och ett gestaltungsprogram av Tengbom Arkitekter. Enligt natur- och landskapsanalysen har planområdet höga naturvärden som påverkas negativt av exploateringen. Rödlistad ask och 19 naturintressanta träd kommer att försvinna. Som kompensationsåtgärd föreslår konsulten att avverkade träd ska ligga kvar som föda till fåglar (Natur- och landskapsanalys, 2012-06-15). Planeringsunderlaget för kulturmiljö är en omfattande utredning som presenterar (1) historiska årsringar i planområdet, (2) urbana upple-

Figur 6. Illustration av nya bostäder i detaljplanen vid Carlandersplatsen. Källa: Detaljplan för Bostäder och verksamheter vid Carlandersplatsen och Renströmsparken. För illustrationerna i detaljplanen svarar Wallenstam och White Arkitekter.

Figur 7 och 8. Framsidor på detaljplan och gestaltningsprogram. Detaljplanen omfattar bostäder och verksamheter vid Carlandersplatsen samt utbyggnad av Göteborgs Universitet.

velsevärden, (3) arkitektoniska detaljer och stadslandskapets karaktär samt (4) kritiska punkter som ur kulturmiljösynpunkt är viktiga vid exploatering (Kulturmiljöunderlag, 2012). Konsulten påpekar att området har betydande historiska kulturvärden. Området har haft en central roll i stadens utveckling. Det finns lämningar kvar i marken från 1923 års Göteborgsutställning.

Planeringsunderlaget förmedlar en utvecklad bild av områdets kulturvärden, men saknar tydliga råd som grund för gestaltningen av tillkommande bebyggelse. Som kritiska punkter pekar konsulten på bebyggelsens skala och karaktär, siktlinjer, stråk, samband, terränganpassning, arkitektoniska kvaliteter och material. Bostadsbyggandet ska styras genom gestaltningsprogrammet som SBK avgränsat till Carlandersplatsen. Det är en estetisk rådgivning som riktar sig till arkitekter och byggherre. Gestaltningsprogrammet går från en övergripande gestaltningsidé för bostadsbebyggelse och trafik till detaljutformning; materialval, färgsättning, markbeläggningen, sittplatser och växter (Gestaltningsprogram 2012-08-28).

2.3.3 Detaljplan

År 2012 redovisar SBK sitt planförslag för utbyggnad av Göteborgs Universitet i Renströmsparken och uppförandet av 115 bostäder vid Carlandersplatsen med tillhörande ändring av markanvändningen (Detaljplan 2012-09-05). Fyra bostadshus får uppföras enligt planförslaget. Kontor i området kan omvandlas till bostäder. Länsstyrelsen ser bostäderna som ett positivt tillskott i miljön, även om utformningen av takfönster och takpartier behöver ses över. Exploateringen av landskapet ger dock en negativ påverkan på hackspetten i området (Samrådsyttrande 2012-10-15). Kulturnämnden har inga invändningar mot ingreppen i riksintresset. Park- och Miljönämnden vill däremot begränsa exploateringen. Två av fyra bostadshus vid Carlandersplatsen bör utgå. Politikerna i nämnden vill även begränsa utbyggnaden av Göteborgs Universitet. Avsikten är att skydda Näckrosdammen i Renströmsparken (Yttrande 2012-09-05). SBK prioriterar exploatering i parken och hävdar att planförslaget från allmän synpunkt har den lämpligaste markanvändningen. För att mildra kritiken redovisas ett antal åtgärder i detaljplanen som går ut på att återskapa naturvärden, som försvinner till följd av exploateringen, och att skydda historiska kulturvärden i planområdet (Detaljplan 2015-10-27). Exploateringen vid Calandersplatsen begränsas till två bostadshus.

2.3.4 Kommentar

Detaljplanen innehåller flera kompensatoriska åtgärder och funktioner såsom skydd av fåglar och natur, revideringar av förslag till detaljplan med bestämmelser som reglerar både arkitektonisk utformning och markens användning. I intresseavvägningen beskriver SBK utbyggnaden av universitetet och uppförandet av bostäder i planområdet som samhällsnyttiga investeringar, vilket ses som viktigare än ett bevarande av natur- och kulturmiljöer i området. Exploateringen prioriteras. Sättet att undanröja hinder mot detaljplanens genomförande omfattar följande fem metoder: 1) komplettering av plan- och genomförandebeskrivningen med text och illustrationer från konsulternas kulturmiljöunderlag, 2) framtagning av gestaltningsprogram för anpassning av ny bebyggelse till platsen, 3) införande av bestämmelser i detaljplanen som reglerar gestaltningen (byggnadshöjd, takvinkel, glaspartier vid entréer), 4) skydd för kulturvärden och 5) återskapande av landskapskvaliteter. Enligt planbestämmelserna ska landskapets karaktär av park och naturområde rekonstrueras i samband med byggnation. Träd och historiska fundament från 1923 års Göteborgsutställning ska bevaras. Skötseln av området ska innehålla biotopförbättrande åtgärder som ger en bättre livsmiljö för den mindre hackspetten.

Vid Carlandersplatsen ingår flera kompensatoriska åtgärder och funktioner i plan- och genomförandebeskrivningen med hänvisning till kommunens policy vid ingrepp i natur- och rekreationsområden. Det innebär att området ska (a) gallras och tillföras nya utsiktsplatser, (b) erhålla en gångväg med nya bänkar, soptunnor och belysning, (c) natursten ska återanvändas vid dragning av ny trapp, (d) skydd för fundament från Göteborgsutställning, (e) skydd för fågelbiotoper och (f) nedtagna träd ska sparas i området till stöd för den mindre hackspetten. Det är konkreta kompensationsåtgärder som ska säkra natur- och kulturvärden till följd av exploaterings negativa effekter. Relationen mellan skada och kompensation är tydlig. Däremot är kopplingen svag mellan gestaltningen av bostäder i området och riksintressebeskrivningen för Göteborgs innerstad.

2.4 FALL 4: STUDENTBOSTÄDER PÅ LINDHOLMEN

År 2011 ansöker Älvstrandens Utveckling AB, som är ett kommunalt bolag i Göteborg, om planläggning för nya studentbostäder i stadsdelen Lindholmen (Planbegäran 2011-07-01). Avsikten är att uppföra vinnande förslag från 2011 års koncept- och entreprenadtävling. Tävligen arrangerades av SGS Studentbostäder och Studentbostadsföretagen i samarbete med Älvstrandens Utveckling AB och staden. I tävlingsprogrammet efterfrågas yt- och kostnadseffektiva studentlägenheter med miljö-, energi- och IT-teknik i framkant. Det finns emellertid en inbyggd motståndning i tävlingen som återkommer i tävlingsförslagen som skillnader i graden av anpassning till Lindholms bebyggelse. Målet är att tävlingen både ska generera förslag på nya studentbostäder som passar till terrängen på platsen och ett generellt koncept som kan uppföras på andra områden.

Riksintressebeskrivningen citeras i en bilaga till tävlingsprogrammet. Enligt riksintressebeskrivningen är Lindholmen ett bostadsområde för varvsarbetare som visar deras levnadsförhållanden. Av betydelse för planuppdraget är torrdockan i området som är ett minne från varvsepoken. Som uttryck för riksintresset ingår hänvisningar till planmönstret i stadsdelen och bebyggelsens karaktär med verandaliknande förstugor mot gården samt staketinhägnade planteringar. Bostadsbebyggelsen på Lindholmen karaktäriseras av större, avlånga kvarter med fritt liggande trähus i 2-3 våningar av olika varianter inklusive traditionella landshövdingehus.

Inbjudan till tävlingen resulterade i förslag på studentbostäder från åtta design-team (Rapport från bedömningsarbetet 2011). Förslagen utvärderades av en jury med åtta politiker och cheftjänstemän, en bedömningsgrupp med 13 ledamöter (företrädare för arrangören, fastighetsägare, studenter och en fristående arkitekt) och en arbetsgrupp på tre experter som detaljgranskade lösningarna. Bostadsprojektet från Lindbäcks Bygg AB och White Arkitekter utsågs till vinnare med hänsyn till ekonomi och arkitektur. Områdets kulturmiljö har ingen framträdande roll i bedömningen. Enligt juryutlåtandet förmedlar inte heller riksintressebeskrivningen för Lindholmen några tydliga riktlinjer för gestaltningen.

2.4.1 Detaljplan

År 2013 presenterar SBK ett planförslag för uppförandet av studentbostäder vid Plejadgatan på Lindholmen. Dessutom ska en park anläggas som har kontakt med torrdockan som ingår i riksintressenbeskrivningen. Avsikten är att bygga 175 studentlägenheter i tre bostadshus om 4-5 våningar (Detaljplan 2013-10-01). Handel tillåts i bottenplan. Det vinnande tävlingsförslaget ska anpassas till riksintresset, som i efterhand förtydligats i en kulturmiljö- och stadsbildsanalys. Detaljplanen föreskriver att bostadsbyggandet ska utgå från fyra gestaltungsprinciper: 1) läget i staden, 2) terrängen på platsen, 3) Lindholmens karaktär av småstad samt 4) gatu- och kvartersbebyggelsen i området. SBK anser att detaljplanens positiva effekter uppväger påverkan på riksintresset. Tillkommande bebyggelse ska inte heller förvanska upplevelsen av Lindholmen som historisk miljö utan bidra med kompletterande värden. SBK lyfter fram att bostäder är ett prioritet behov inom politiken och att förtätningen i detta fall ger en social förstärkning av stadsdelen.

2.4.2 Bostädernas arkitektur

Gestaltningsskraven i detaljplanen baseras på en kulturmiljö- och stadsbildsanalys från 2012 som utförts av Melica. I analysen konstaterar konsulten att planområdet ingår såväl i riksintresse för kulturmiljövården som i stadens bevarandeprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Lindholmen är ett varvssamhälle som speglar strukturomvandlingen i Göteborg. Stadsdelen har en välbevarad trähusbebyggelse med unika drag och karaktärsfulla stadsrum (Kultur- och stadsbildsanalys 2012-12-13). Konsulten pekar ut ett antal kulturvärden och kvaliteter som extra viktiga ur bevarandesynpunkt. Dessa rubriceras som siktlinjer, skärnings- och orienteringspunkter, mellanrum, bebyggelsens helhetsverkan, detaljeringsgrad, gatustråk, småskalighet, utsiktspunkter, terränganpassning, torrdocka och stapelbäddar m.m. Identifierade kulturvärden och kvaliteter i arkitektur och stadsbyggnad beskrivs i text och bild. Områdets kulturmiljö redovisas som åtta vandringar i stadsdelen. SBK omvandlar planeringsunderlaget till gestaltningsskrav och rekommendationer som läggs till grund för anpassning av tävlingsförslaget till platsen och senare prövning av bygglov. Några av kvaliteterna förs in i detaljplanen som utformningsbestämmelser. Övriga synpunkter på gestaltningen redovisas i detaljplanen som råd till byggherren.

2.4.3 Kritik och överklaganden

Kulturnämnden anser inte att bostadshusen passar på platsen. Byggnaderna är alltför höga och kompakta. De karaktärsskapande vyerna tas inte tillvara och nämnden efterfrågar större hänsyn till bebyggelsen på Lindholmen (Yttrande 2013-12-19). Länsstyrelsen finner att höjden på de nya bostadshusen avviker från Lindholmens kulturhistoriska karaktär. En bättre arkitektonisk lösning önskas. Vidare vill länsstyrelsen att SBK förtydligar rekommendationerna i planbeskrivningen. Det gäller råd som att fasader ska förses med liggande motiv och önskemål om reliefverkan, gestaltning med förgårdsmark och att bostädernas arkitektoniska uttryck i uttryck och detaljeringsgrad ska anpassas till omgivningen (Samrådsyttrande 2014-02-13). Även om länsstyrelsen har invändningar så bedöms inte planförslaget utgöra en påtaglig skada på riksintresset (Granskningsyttrande 2014-09-02).

Från de boende kommer en massiv och välformulerad kritik. Tre huvudsakliga invändningar framförs. Planprocessen kritiserar för att vara styrd av tävlingen utan möjlighet till lokalt inflytande. Kulturmiljö- och stadsbildsanalysen togs fram först i efterhand sedan förutsättningarna för byggandet lagts fast i detaljplanen och har därför inte kunnat styra utformningen av bostädernas arkitektur. Den nya bebyggelsen brister i anpassning till Lindholmens arkitektoniska kvaliteter och kulturhistoriska värden (Samrådssvar 2014-01-16 och samrådsredogörelse 2014-06-10). SBK anser tvärt om att tävlingsförslaget förtydligar platsens kulturvärden (TU 2014-06-10).

För att möta kritiken revideras detaljplanen med tydligare gestaltningsskrav. Byggnadsvolymerna begränsas och förskjuts i sidled. Gavlarna görs smalare mot gator. Fasader får markerad takfot och utformningsdetaljer vid fönster och entrépartier. Färgskalan ska anpassas till omgivningen. Byggnaderna tillförs gemensamma takterrasser som ersättning för begränsad tillgång till dagsljus. Utemiljön ska rustas upp med en trappa till torrdockan, vilket i detaljplanen beskrivs som en förstärkning av riksintresset (Detalj-

Figur 9. Vy över vinnande förslag av Lindbäck Bygg och White Arkitekter i koncept och entreprenadtävlingen om framtidens studentboende. Källa: Lindbäck Bygg och White Arkitekter.

plan 2014-11-25). De boende är inte nöjda med ändringarna och överklagar detaljplanen utan framgång. Länsstyrelsen avslår besvären (Beslut 2015-06-25). Detaljplanen anses inte ge någon påtaglig skada på Lindholmen som riksintresse för kulturmiljövården.

2.4.4 Kommentarer

Detaljplanprocessen innehåller flera kompensatoriska åtgärder och funktioner som gör marken tillgänglig för bostadsbyggande. Avsikten är att minimera risken för att exploateringen ska anses skada uttrycken för kulturvärden i riksintressebeskrivningen. Det gäller främst hänvisningar till planmönster och till bebyggelsens karaktär. SBK gör en intresseavvägning som går ut på att studentbostäder är en lämplig markanvändning. Fyra typer av kompensatoriska funktioner återfinns i detaljplanen: 1) plan- och genomförandebeskrivningen tillförs texter och illustrationer från konsultens kulturmiljö- och stadsbildsanalys som ger en rikare bild av områdets kulturvärden, 2) planbestämmelser som reglerar utformningen av tillkommande studentbostäder kompletteras med arkitektoniska rekommendationer som byggherren uppmanas att följa. Det gäller krav på förgård, gavelbredd, takmaterial, takform, takfot, fasadmaterial, fasadkulör, anpassning av skala till omgivande bostadsbebyggelse och visuellt intryck. Planbestämmelserna är ett formellt sätt att anpassa det vinnande tävlingsförslag till kulturmiljön i Lindholmen. 3) Krav på takterrass med gemensam användning som villkor. Det är en bestämmelse i detaljplanen som kompenserar för att bostäderna får skuggiga partier till följd hög exploateringsgrad. 4) En trappa vid torrdockan införlivas i exploateringen, vilket beskrivs som en förstärkning av området kulturvärde i plan- och genomförandebeskrivningen. Genom denna utökning av planområdet får detaljplanen en tydlig koppling till varvsepoken i riksintressebeskrivningen.

2.5 FALL 5: BOSTÄDER I MAJORNA

År 2008 kontaktas SBK av Familjebostäder i Göteborg, som är ett kommunalt bostadsbolag. En detaljplan önskas. Familjebostäder har för avsikt att bygga nya bostäder i stadsdelen Majorna. Som skäl för exploateringen anförts två argument: 1) stor efterfrågan på bostäder och 2) tillgång till befintlig infrastruktur i stadsdelen.

Till ansökan bifogar Familjebostäder ett förslag på nya bostäder av Pyramiden arkitekter. Det är ett nytt kvarter i en modernistisk arkitektur som består av två delar som föreslås, en asymmetrisk kvartersbebyggelse i 5-7 våningar med en gård i centrum och ett punkthus i 12 våningar som landmärke. Fasaden är gestaltad för att ge ett varierat intryck som speglar innehållet; ungdomsbostäder. Punkthuset har fått ett stort utbud av smålägenheter som är markerade i fasaden med loggior och balkonger. I förslaget till ny bebyggelse ingår att anlägga ett garage under kvarteret med 240 p-platser till de nya hyresgästerna. Befintliga p-platser på marken försvinner när området tas i bruk för nya bostäder. De hyresgäster som förlorar sina p-platser vill Familjebostäder erbjuda ny parkering på annan plats i stadsdelen (Familjebostäder 2008 06-26).

2.5.1 Detaljplan

År 2009 får SBK i uppdrag att upprätta en detaljplan för bostäder vid Majstångsgatan i Majorna (Byggnadsnämnden 2009-08-25). Detaljplanen finns med i 2009 års produktionsplan. SBK uppfattar planuppdraget som en fråga om komplettering av ett redan exploaterat område i Kungsladugård. SBK lägger därför fram en detaljplan för samråd utan föregående programarbete (SBK 2011-04-27). I planbeskrivningen noterar SBK att stadsdelen omfattas av riksintresse för kulturmiljövården. Landshövdingehusen i Majorna presenteras i riksintressebeskrivningen som ett intressant exempel på 1900-talets stadsplanering och bostadsbyggande. Planområdet ingår också i kommunens program för bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. I riksintressebeskrivningen påpekas att Kungsladugård är det största området i Göteborg med landshövdingehus. Bostäderna är uppförda i storgårdskvarter och har en enhetlig bebyggelsekaraktär. Landshövdingehusen är gestaltade med en klassicistisk arkitektur som övergår i funktionalism. I anslutning till planområdet ligger Älvsborgsgatan. Det är en monumental boulevard, en spårvägsallé med samma betydelse för arbetargöteborg som Avenyn i centrum av staden har för borgerligheten.

År 2011 presenterar SBK ett förslag till detaljplan som medger uppförandet av 140 nya bostäder vid Majstångsgatan. Nu är bostadsbyggandet fördelat på två byggherrar, JM och Familjebostäder. Hälften av bostäderna ska vara bostadsrätter med JM som byggherre och hälften ska upplåtas som hyresrätter av Familjebostäder. Gemensamt är att bostäderna i skala, höjd och gestaltning ska förhålla sig till riksintresset på ett medvetet sätt. Det ursprungliga förslaget från Familjebostäder bortfaller därmed och kan inte längre ligga till grund för bebyggelsen. Förutom bostäder ingår utbyggnad av förskola i två plan i detaljplanen. Förskolan tilldelas ny mark för utlek som ersättning för förlorad yta till följd av byggande av en ny lokalgata.

2.5.2 Kulturmiljö och gestaltningskrav

Gestaltningskraven i detaljplanen baseras på en kulturmiljöutredning från 2010 utförd av NAI Svefa. Konsulten har haft i uppgift att identifiera arkitektoniska och upplevelsemässiga kvaliteter i planområdet tillsammans med deras fysiska uttryck. Resultatet presenteras som text, foton, kartor och planritningar som redovisar karaktärsdrag i bebyggelsen. Konsulten tar fasta på planstrukturen i stadsdelen och arkitektoniska uttryck som gårdar, siktlinjer, byggnadsvolym och byggnadsdetaljer (NAI Svefa, 2010). Planområdet ingår i 1916 års stadsplan av Albert Lilienberg. Typiskt för dessa landshövdingehus är förgårdar och storgårdskvarter. Som komple-

ment till kulturmiljöutredningen ger SBK Arkitektkompaniet i uppdrag att ta fram ett kvalitetsprogram för bostadsbyggandet. Arkitekturen ska präglas av lugn och harmoni.

Bostädernas gestaltning ska förmedla 2010-talets tolkning av landshövdingehuset. Det övergripande målet för exploateringen är att skapa en attraktiv och god boendemiljö. Kvalitetsprogrammet ska säkerställa att den nya bostadsbebyggelsen får en gestaltning som utgår från och tar tillvara områdets kulturhistoriska värden. Planområdet har i kvalitetsprogrammet delats upp i två bostadskvarter i fyra våningar med var sin gård. I mitten finns en diagonal öppning som ger utblickar mot gaturummen i Majorna. De nya husen är något högre än omgivningen. Höjdskillnaden tas upp genom en nedtrappning av volymer. Formspråket regleras i detaljplanen. Bostädernas fasader ska kläs i träpanel eller liknande material. Sockelvåningen ska utföras i tegel eller puts. Takfot, fönsterinramning, balkonger och entréer ska anpassas till platsen. Gestaltningsskraven återfinns i detaljplanen som utformningsbestämmelser och allmänna hänvisningar till kvalitetsprogrammet.

2.5.3 Komplikationer

Kulturnämnden tillstyrker detaljplanen. Länsstyrelsen finner att planerad bebyggelse bygger på landshövdingehusets arkitektoniska grundelement, trots att kulturmiljöutredningen enbart påverkat planarbetet i begränsad omfattning. Färgsättningen av byggnaderna bör dock ses över och på ett bättre sätt anpassas till omgivningen (Samrådsyttrande 2011-08-10, yttrande 2012-08-27). SBK anser inte att färgsättningen behöver styras ytterligare i planen. Den viktigaste invändningen från länsstyrelsen gäller inte heller kulturmiljö utan gnissel från spårvagnshallen i närheten. SBK måste redovisa hur boendemiljön påverkas av buller och garantera en "tyst sida" genom planbestämmelser. Av genomförda utredningar framgår att ljudnivån överstiger riktvärden för buller. Även Miljö- och klimatinämnden kräver att bullret i bostäderna dämpas (TU 2012-08-31). Bullerproblemen visar sig svårlösta. Det går bara delvis att reducera störningarna vid utsatta bostäder genom byggnadstekniska åtgärder, varför SBK hävdar att avsteg från riktvärdena måste accepteras. Trots införandet av två bullerskärmar i området som dämpar gnisslet från spårvagnshallarna och avskärmningar genom tak och fönster kvarstår störningar. Detaljplanen förtydligas därför med en bestämmelse om en "tyst sida" (Detaljplan 2014-10-21).

2.5.4 Kommentar

Detaljplanen går ut på att möjliggöra uppförandet av ett nytt bostadskvarter i Majorna inom stadsdelen Kungsladugård. SBK hävdar i intresseavvägningen att behovet av bostäder är viktigare än det störande bullret från spårvagnshallen. Av detta skäl godtas avsteg från gällande gränsvärden. Det finns inga hänvisningar till kulturvärden i denna intresseavvägning. Familjebostäders första förslag till nya bostäder med en för området avvikande arkitektur i ansökan om detaljplan avvisas snabbt och återkommer inte i planeringen. Förklaringen är att exploateringen ska anpassas till riksintresset, vilket förtydligas av konsulter i en kulturmiljöutredning.

Platsens kulturvärden framträder som en utgångspunkt för planeringen och utformningen av detaljplanen. Kompensationstänkandet kommer i detta fall till uttryck på fyra sätt: 1) plan- och genomförandebeskrivningen kompletteras med

Figur 10. Perspektiv av Arkitekturkompaniet på planerade nybyggnader som ansluter till landshövdingehusen i området. Källa: Detaljplan för Majstångsgatan inom stadsdelen Kungsladugård i Göteborg.

Figur 11 och 12. Framsidor på detaljplan och kulturmiljöutredning.

referenser från konsulters kulturmiljöutredning, 2) upprättande av kvalitetsprogram för arkitektonisk styrning genom en särskild bestämmelse i detaljplanen, 3) detaljerade utformningsbestämmelser för reglering av balkonger och placering av entréer inklusive krav på vertikala band, fönster, fasadmateriell och sockelvåning, samt 4) kompensatoriska åtgärder mot störande gnissel genom införande av planbestämmelser om bullerskärm och att lägenheterna ska ha en tyst sida för sovrum. Det är en form av kompensation som både har en konkret sida och en administrativ sida.

Kopplingen till riksintressebeskrivningen återfinns i planbeskrivningen, kvalitetsprogrammet och i utformningsbestämmelser. Planbeskrivningen vidareutvecklas med textpartier och illustrationer från konsulternas kulturmiljöutredning. Konsulterna tillför ny kunskap till detaljplanen. Bostadsbebyggelsen anpassas på ett bättre sätt till områdets kulturhistoriska värden och identifierade kvaliteter i arkitektur och stadsbyggnad.

Kvalitetsprogrammet tas fram inom ramen för planuppdraget. Syftet är att styra den arkitektoniska gestaltningen av bostäderna med hänsyn till identifierade kulturvärden och kvaliteter i arkitektur och stadstadsbyggnad. Kvalitetsprogrammet får i detta fall status som rättslig kontroll av bostadsarkitekturen. Det sker genom att detaljplanen kompletteras med en särskild planbestämmelse som hänvisar till kvalitetsprogrammet. Införandet av bullerskydd mot störningen från spårvagnar är en kompensatorisk åtgärd som även har en betydelse för platsens kulturvärde och arkitektoniska kvalitet. Bullerskärmarna ger en tydlig visuell påverkan på kulturmiljön. Erbjudandet om nya p-platser i stadsdelen är också uttryck för ett kompensationsstänkande. Det gäller boende i området som förlora sina p-platser när marken tas i bruk för uppförande av nya bostäder.

2.6 FALL 6: PÅBYGGNAD MED BOSTÄDER OCH LOKALER I CENTRUM

År 2005 efterfrågar ägaren till fastigheten Nordstan 28:7 en detaljplan. Avsikten är att skapa bostäder på tomten och bygga ut fastigheten med verksamhetslokaler. Fastigheten ingår i stadskärnan innanför vallgravarna. SBK undersöker förutsättningarna för en om-, till- och påbyggnad av fastigheten (SBK 2008-09-02). En exploatering av tomten bedöms som lämplig, även om fastigheten ligger i en känslig miljö i anslutning till Kronhuset och ingår i både riksintresse för kulturmiljövärden och kommunens program för bevarande av kulturhistorisk bebyggelse. Kommunens byggnadsantikvarie får i uppdrag att göra en förenklad bedömning av platsen ur kulturmiljösynpunkt. Den låga byggnaden på tomten samverkar med de längor från 1700-talet som omger Kronhuset. Siktlinjer i området framhäver Kronhusets monumentala fasad och berget bakom fastigheten. En påbyggnad får därför en negativ inverkan på riksintresset. Men hänvisning till byggnadens kvaliteter och strategiska läge avstyrks påbyggnad som medför ändringar av gatufasad och tak (Antikvarisk bedömning 2008-06-13). SBK delar bedömningen, men vill ändå testa möjligheten till en om- och tillbyggnad med bostäder och verksamhetslokaler.

Länsstyrelsen påpekar i sitt yttrande över exploateringen att detaljplanen kan antas påverka riksintresset, varför gestaltningen av om- och tillbyggnader måste redovisas i planhandlingen (Samrådsyttrande 2011-10-26). Fastigheten är en del av riksintresset Göteborgs innerstad. Som uttryck för riksintresset i området framhålls 1600- och 1700-talens befästningar, kanaler och stadsplanen. Göteborg är utformad efter holländska förebilder.

2.6.1 Uppdrag och riksintresse

År 2014 presenterar SBK ett planförslag som syftar till bevarande av fasaden mot gatan. Samtidigt möjliggörs en om- och tillbyggnad av fastigheten med bostäder och lokaler för vård, kontor och handel i bottenplan. Enligt detaljplanen ställer närheten till Kronhuset, Kronhusbodarna och Kronhusparken krav på anpassning av planerad exploatering (Detaljplan 2014-12-03). Det är en kulturhistoriskt betydelsefull miljö som påverkas. Kronhuskvarteret är byggnadsminne. Av detta skäl har SBK anlitat White Arkitekter och Tyréns för att förtydliga platsens kulturvärden i en kulturmiljö- och stadsbildsanalys. Konsulterna lyfter fram vyn utmed Kronhusgatan. Fastighetens värde är framför allt utsidan på byggnaden enligt konsulterna. Arkitekturen samspelar med omgivningen genom volym, färgsättning och fasadutformning. Skala, takform, takkupor och putsade fasader har ett bevarandevärde. Det finns dock inget preciserat skydd i detaljplanen, varför förbud mot riv-

ning och förvanskning rekommenderas. Vidare rekommenderas ett återställande av kvaliteter. En ombyggnad av fastigheten till kontor år 1987 med byte av fönster och dörrar har förvanskat miljön. Konsulterna föreslår att dessa åtgärder tas bort och ersätts med utföranden som liknar ursprungliga fönster och dörrar. Det skulle förstärka fastighetens kulturvärde. En eventuell om- och tillbyggnad bör gestaltas som ett underordnat tillägg till platsen (Kulturmiljö- och stadsbildsanalys 2012-05-23). Den aktuella fastigheten ligger innanför Vallgraven, som är ett skyddat område i Göteborg med status som fornlämning enligt KML.

2.6.2 Arkitektur och markanvändning

2014 års detaljplan kombinerar bevarande och exploatering. Markanvändningen är flexibel i förslaget. Fastigheten får användas till bostäder, vård, kontor och handel. Enligt planbeskrivningen har fastighetsägaren för avsikt att bygga nio lägenheter för personer med funktionsnedsättningar. Som kontrast till den flexibla markanvändningen finns detaljerade utformningsbestämmelser i detaljplanen. Den befintliga byggnaden mot Kronhusgatan får rivningsförbud efter förslag från konsulterna. Exteriören ska bevaras med hänsyn till form, komposition, byggnadselement, material och detaljer. Fastighetens kulturhistoriska kvaliteter, arkitektoniska särart och betydelse för stadsrummet får inte förvanskas. Också underhåll av fasad och tak ska anpassas till områdets kulturmiljö.

Kjellgren Kaminsky Architecture har gestaltat till- och påbyggnaden av fastighetens gårdsbebyggelse. Mot Kronhusgatan ska förnyelsen upplevas som ett underordnat tillägg till miljön. Samtidigt får tillskottet på platsen framträda som självständig volym med ett eget arkitektoniskt uttryck som samspelar med omgivningen. Fasaden på till- och påbyggnaden ska i färgsättning och material anpassas till platsen. Tegel och puts i dämpade jordtoner påbjuds. Takformen ska vara enkel och återhållsam (Detaljplan 2014-12-03). Länsstyrelsen är positiv till regleringen av bebyggelsen i detaljplanen vad gäller höjd, material, kulör och fasadutformning. Enligt länsstyrelsen är det också bra att fastigheten tilldelas bevarandebestämmelser (Samrådsyttrande 2015-01-22).

2.6.3 Kritik och revidering

Kritiken mot detaljplanen kommer främst från Kulturförvaltningen. Skälet är att till- och påbyggnaden tar bort vyn i stadsrummet mot Kvarnberget och därigenom förminskar dess historiska betydelse som kulturmiljö (Utlåtande 2014-12-08). Riksintresset påverkas negativt. Kulturförvaltningen efterfrågar en ändring av gestaltningen som gör det möjligt att bevara platsens topografiska djup och historiska värde som kulturmiljö vid Kronhuset och Kronhusparken. Kulturförvaltningen påpekar att bergsslätten är rester av Kvarnberget, som tillsammans med Otterhällan och Kungshöjd är lämningar efter 1600-talets försvarsanläggning. SBK godtar invändningen och justerar detaljplanen. Det ska finnas öppningar i till- och påbyggnaden som i begränsad omfattning medger fortsatt kontakt med Kvarnberget (Detaljplan 2015-09-29). Med denna ändring godkänns sedan detaljplanen (Beslut 2015-10-14).

2.6.4 Kommentarer

Planeringen startar med en förprovning som visar att en till- och påbyggnad av fastigheten är möjlig att genomföra inom ramen för riksintresset. Förutsättningen är att påverkan på gaturummet minimeras. Det gör exploateringen till ett priorite-

Figur 13. Illustration av Kjellgren Kaminsky Architecture till ny påbyggnad och restaurering av fasad. Källa: Detaljplan för Bostäder vid Kronhusparken, Göteborgs Stad.

rat intresse i planuppdraget. Utifrån detta ställningstagande framträder intresseavvägningen som en fråga om att anpassa exploateringen till kulturmiljön. SBK ser inte kulturarvet som ett konkurrerande intresse. Platsens kulturvärden behandlas som en förutsättning för detaljplanen. Kompensationstänkandet går i detta fall ut på att göra marken tillgänglig för exploatering genom att kombinera gestaltningskrav med bevarande och skydd. I detaljplanen använder sig SBK av fem kompensatoriska funktioner: 1) komplettering av plan- och genomförandebeskrivningen med kulturmiljöaspekter, 2) detaljerade gestaltningskrav som ska förmedla arkitektoniska avsikter, 3) bestämmelser om bevarande 4) återskapande av ursprungliga kvaliteter i fasad genom fönsterbyte och 5) förändring av påbyggnadens utformning i ett sent skede efter invändningar från kulturförvaltningen.

Detaljplanen breddas och fördjupas med texter från konsulternas kulturmiljö- och stadsbildsanalys, som lyfter fram arkitektoniska kvaliteter och kulturvärden med historisk förankring på platsen. Därmed framstår detaljplanen som godtagbar ur kulturmiljösynpunkt. Riksintressebeskrivningens kortfattade hänvisningar till stadsplan, bebyggelsemönster och befästningar konkretiseras i detaljerade planbestämmelser. Den planerade till- och påbyggnaden på gården får gestaltas som ett modernt tillägg anpassat till omgivningen. Fasaden mot Kronhusgatan skyddas. På liknande sätt är detaljerade utformningsbestämmelser och krav på öppningar mot Kvarnberget åtgärder i detaljplanen som underlättar genomförandet av exploateringen. En sista invändning undanröjs därmed.

Enligt planbestämmelserna ska påbyggnaden kunna avläsas som en fristående form och stödja ett arkitektoniskt samspel med omgivningen. Fasaden ska vara putsad eller utförd i tegel i en dämpad jordton. Utskjutande detaljer ska undvikas mot gatan. Materialval och utformning ska kontrolleras vid bygglovsprövningen. Den befintliga byggnaden mot gatan klassas i planbestämmelserna som särskilt

värdefull och får inte rivas. Ursprungligt utförande och utseende ska vara vägledande vid förändringar. Underhåll av fasad och tak ska anpassas till fastighetens kulturvärde, arkitektoniska kvaliteter och betydelse för stadsrummet. Gestaltningsskraven i denna del hänvisar vidare till planbeskrivningen och dess redovisning av arkitektoniska och kulturhistoriska kvaliteter.

2.7 FALL 7: UTBYGGNAD AV STADSBIBLIOTEKET

År 2006 får SBK i uppdrag att ta fram en detaljplan för utbyggnad av stadsbiblioteket och Park Avenue Hotel. Stadsbiblioteket är en tidstypisk byggnad från 1966 vid Götaplatsen med ett modernistiskt formspråk som ritats av arkitektkontoret Lund & Valentin. Verksamheten behöver större lokaler. Om- och tillbyggnaden av stadsbiblioteket utvecklas i ett parallellt uppdrag med fyra inbjudna arkitektkontor. Förslaget av Erséus Arkitekter och WSP Sweden utses till vinnare (Utlåtande 2007-02-08). Enligt bedömargruppen har deras lösning en modern och spännande exteriör utformning som på ett föredömligt sätt kombinerar nytänkande med en välorganiserad, flexibel och funktionell inredning. Bedömargruppen är dock inte enig i sitt beslut. Sedan arkitekter utsetts för byggnadsuppdraget arbetar SBK vidare med detaljplanen. I planuppdraget ingår både att få fram nya lokaler i området och att ta fram skydds- och varsamhetsbestämmelser för Stadsbiblioteket, Park Avenue Hotel och Lorensbergsteatern. Vidare ska detaljplanen klargöra Lorensbergsparkens utbredning och användning. Parken anlades på 1880-talet. Trots sitt mycket centrala läge i staden har Lorensbergsparken efterhand fått en karaktär av bakgård med gräs, träd och buskar.

2.7.1 Detaljplan

År 2008 presenterar SBK en detaljplan för exploatering i centrum av Göteborg (Detaljplan 2008-11-18). Avsikten är att genomföra det vinnande förslaget i det parallella uppdraget om förnyelsen av stadsbiblioteket. Vidare ska detaljplanen möjliggöra en utbyggnad av Park Avenue Hotel. Ägaren till hotellet vill bygga en veranda mot Avenyn med inglasat café. I anslutning till Lorensbergsparken föreslås en utbyggnad med lokaler för restaurang, konferensdel och pool. Exploateringen ses som en ur allmän synpunkt lämplig markanvändning. Områdets kulturmiljö är inget konkurrerande riksintresse i denna bedömning, även om planområdet både ingår i riksintresse för kulturmiljövården och kommunens program för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Stadsrummet ses som ett sammanhängande stråk med delvis unika inslag av bebyggelse. Götaplatsen med institutioner och parkmiljö ingår i riksintresset för Göteborgs innerstad, men det finns ingen närmare redovisning av värden och kvaliteter i riksintressebeskrivningen.

Enligt SBK går det bra att skydda områdets kulturvärde inom ramen för planuppdraget. Götaplatsens kulturvärden och arkitektoniska kvaliteter är inget hinder mot förnyelsen av stadsbiblioteket. Två skulpturer vid biblioteket behöver flyttas till följd av utbyggnaden: Karin Boyestatyn i anslutning till entrén och en staty av Wadman vid bibliotekets norra fasad mot Lorensbergsparken. Det är inte större ingrepp i området. Nya placeringar för statyerna ska handläggas av kommunens grupp för offentlig konst.

Figur 14 och 15. Framsidan på detaljplan. Bilden till höger visar 1967 års utformning av Stadsbiblioteket i Göteborg före utbyggnaden. Källa: sv.wikipedia.org/

Figur 16. Bilden visar det nya utbyggda Stadsbiblioteket med ny fasad. Foto: Magnus Rönn.

2.7.2 Antikvariskt planeringsunderlag och gestaltungsprogram

2008 års detaljplan innehåller två bilagor som behandlar kulturmiljön i området och exploateringen påverkan på riksintresset: ett antikvariskt planeringsunderlag och ett gestaltungsprogram som ska styra om- och tillbyggnaden av stadsbiblioteket. Det antikvariska planeringsunderlaget har tagits fram av Metelius och White Arkitektkontor. För sammanställningen i detaljplanen svarar kommunens antikvarie i samverkan med expertis från Göteborgs Universitet. Planeringsunderlaget beskriver kulturhistoriska, arkitektoniska och upplevelsemässiga kvaliteter vid Götaplatsen, Stadsbiblioteket, Park Avenue Hotel, Lorensbergsteatern och Lorensbergsparken. Kvaliteter och betydelsebärande egenskaper sammanfattas i punktform. Enligt underlaget har exploateringen såväl negativa som positiva konsekvenser för riksintresset. Negativt är att tillbyggnaden av stadsbiblioteket leder till förlust av ett välbevarat och pedagogiskt byggnadsverk som på ett skickligt sätt inordnats i en monumental platsbildning. Utbyggnaden bryter mot Götaplatsens ursprungliga form i Lilienbergs stadsplan från 1921 med byggnader i liv kring en symmetriskt utformad plats. Den befintliga tegelfasaden försvinner, vilket ses som negativt för samspelet med omgivningen. Positivt är att utbyggnaden kombineras med borttagning av senare tillägg i inredningen. Stadsbiblioteket återfår sin ursprungliga öppna och flexibla planlösning. Interiören skyddas i detaljplanen genom införandet av planbestämmelser. Tilltalande är vidare att tillbyggnaden i volym, form, material, detaljeringsgrad och färgskala anpassats till Götaplatsen (Antikvariskt planeringsunderlag 2008-11-18 och 2009-06-16).

Gestaltningssprogrammet för om- och tillbyggnaden tas fram av SBK och fastighetsägaren med Erséus Arkitekter och Sweco som konsulter. Det övergripande målet med förnyelsen av stadsbiblioteket är att vitalisera platsen samtidigt som verksamheten får nya lokaler. Ambitionen är att skapa en modern, öppen och attraktiv mötesplats med hög arkitektonisk kvalitet och stark närvaro i stadsrummet (Gestaltningssprogram 2008-11-18). Den bärande gestaltningsidén går ut på att skapa plats för verksamheten genom en utflyttad fasad utförd i tegel, glas och stående fasadelement. Inredningen ska återfå sin ursprungliga elegans och användbarhet genom att senare tillägg tas bort. Förnyelsen av stadsbiblioteket regleras exteriört och interiört i detaljplanen genom detaljerade utformnings-, skydds- och varsamhetsbestämmelser. Kulturförvaltningen noterar att flera av deras synpunkter i samrådet blivit beaktade i detaljplanen och har därför inga invändningar (TU 2009-01-05). Kulturhistoriska kvaliteter har blivit skyddade. Länsstyrelsen har heller inga invändningar mot förnyelsen av Stadsbiblioteket (Yttrande 2009-01-26). Den intressanta kritiken kommer i stället från Rune Lund, en av arkitekterna bakom 1966 års gestaltning av Stadsbiblioteket. En central punkt i hans argumentation är att den nya utbyggda fasaden är främmande på platsen, reducerar samspelet med omgivningen och har en negativ påverkan på stadsrummet vid Götaplatsen. Han hävdar att riksintresset skadas och överklagar detaljplanen utan framgång (Beslut 2010-05-11). Detaljplanen är redan godkänd ur riksintressesynpunkt.

2.7.3 Kommentar

Det är en enkel intresseavvägning i detaljplanen som går ut på att det inte finns några avgörande hinder mot exploateringen. Synpunkterna från Kulturnämnden och länsstyrelsen är inarbetade i planförslaget. Riksintresset har samordnats med exploateringen. SBK behöver inte göra några stora revideringar av detaljplanen för om- och tillbyggnaden av Stadsbiblioteket till följd av samråden. Riksintresbeskrivningen innehåller inga tydliga anvisningar för gestaltningen. Invändningarna från grannar och privatpersoner väger lätt i intresseavvägningen.

Det finns fyra kompensatoriska åtgärder och funktioner i planeringsprocessen som främjar exploateringen i området: 1) komplettering av plan- och genomförandebeskrivningen med referenser till kulturmiljön som värde och egenskaper, 2) gestaltningssprogram som länkas till regleringen av markens användning i detaljplanen, 3) flytt och återställande av statyer i området och 4) Detaljerade utformnings-, skydds- och varsamhetsbestämmelser som hänvisningar till detaljplanen och dess kulturmiljöbilaga.

SBK kompletterar plan- och genomförandebeskrivningen på två sätt. Dels får detaljplanen en tydligare redovisning av kulturvärden med referenser till konsultutredningar. Dels kombineras planbeskrivningen med en bilaga som tar upp kulturhistoriska, arkitektoniska och upplevelsemässiga kvaliteter på ett detaljerat sätt. Bilagan ska tillsammans med gestaltningssprogrammet styra om- och tillbyggnaden. Planbestämmelserna omfattar både stadsbibliotekets exteriör och interiör. Även inredningsarkitekturen skyddas i detta fall. Regleringen tillgodoser både ett bevarande- och kulturmiljöintresse samtidigt som exploateringen i den riksintressanta miljön kan genomföras. Flytten av skulpturerna till nya placeringar i anslutning till stadsbiblioteket ses som oproblematiske åtgärder. Det är ett enkelt sätt att återskapa kulturvärden på platsen.

2.8 FALL 8: RIVNING ELLER BEVARANDE VID SKEPPSBRON

År 2007 får SBK i uppdrag att upprätta en detaljplan för Heurlins Plats – Skeppsbron – Lilla Torget (TU 2009-06-16). Det är ett stort stadsbyggnadsprojekt i ett centralt läge längs södra stranden av Göta Älv som ska innehålla bostäder, kontor, handel, hotell och en ny spårvagnslinje. I planområdet finns två kulturhistoriskt betydelsefulla byggnader med arkitektoniska kvaliteter som har en tydlig historisk förankring på platsen: Merkurhuset gestaltat av arkitekt Ernst Krüger och "Kinesiska muren" som ritats av arkitekterna Hans och Björner Hedlund. Byggnaderna har sättningskador till följd av bristande underhåll under en längre tid. SBK presenterar rivning och bevarande som två likvärdiga alternativ i sitt förslag till detaljplan för området (Detaljplan 2009-06-21). Huvudsyftet med detaljplanen är att återförena staden med vattnet och att reparera en trasig stadsbild med utbyggnad av kaj, påbyggnader av befintliga hus och uppförandet av nya kvarter i 5-7 våningar. Därtill kommer ett punkthus i 16 våningar. SBK har gett detaljplanen en flexibel struktur som möjliggör såväl rivning som bevarande. Fastighetsägaren till "Kinesiska muren" vill riva huset för att skapas utrymme för ett nytt kvarter med bostäder vid Göta älv. Också framtiden för Merkurhuset är oviss. Fastighetsägaren bedömer att byggnaden kan användas i 20 år innan sättningskadorna kräver nytt beslut.

2.8.1 Kulturmiljö och riksintresse

SBK noterar att det finns två riksintressen i planområdet: kulturmiljövården respektive sjöfarten. Dessutom ingår området i kommunens program för bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. I riksintressebeskrivningen för Göteborgs innerstad är stadsbefästningarna utpekade tillsammans med hamnanläggningar och tillhörande bebyggelse. Särskilt viktigt i planområdet är kvarvarande rester av 1600-talets försvarsmur som är en skyddad fornlämning och Landshövdinge-residentset som är ett statligt byggnadsminne. Lilla Torget i området är kommunalt byggnadsminne. Merkurhuset och "Kinesiska muren" är två värdefulla byggnader vid älven. Detaljplanen inbegriper följaktligen en fornlämning, byggnadsminnen och bebyggelse som både blivit klassad som riksintresse för kulturmiljövården och kulturhistoriskt värdefull för kommunen.

Stadsbyggnadsprojektet medför risk för betydande påverkan på fornlämningar och värdefulla byggnader i planområdet. Av detta skäl ska en miljökonsekvensbeskrivning, MKB, upprättas för att belysa påverkan på kulturmiljöerna. Kompletterande arkeologiska undersökningar av befästningsmuren ska genomföras. För MKB-uppdraget anlitas Sweco medan Erséus Arkitekter svarar för planillustrationer och visualiseringar. Resultatet presenteras av SBK som en samrådshandling (MKB 2009-09-21). Enligt MKB:n har planförslaget både positiva och negativa konsekvenser för kulturvärdena i området. Positivt är att detaljplanen återskapar en kvartersstruktur. Staden får tillgång till vattnet med kajer och ett sammanhängande gatunät. Negativt är att exploateringen kommer i konflikt med flera olika kulturvärden. Rivning av Merkurhuset och "Kinesiska muren" leder till en förlust av historia, identitet och arkitektoniska kvaliteter på platsen. Exploateringen riskerar att skada delar av 1600-talets försvarsanläggning som är en del av riksintresset för Göteborgs innerstad. Stadsbilden påverkas negativt av planerat punkthus i 16 våningar. Visualiseringarna av Erséus Arkitekter försöker synliggöra konsekvenserna för kulturmiljö och stadsbild. Den i planförslaget tillåtna exploateringen används som utgångspunkt för visualiseringen.

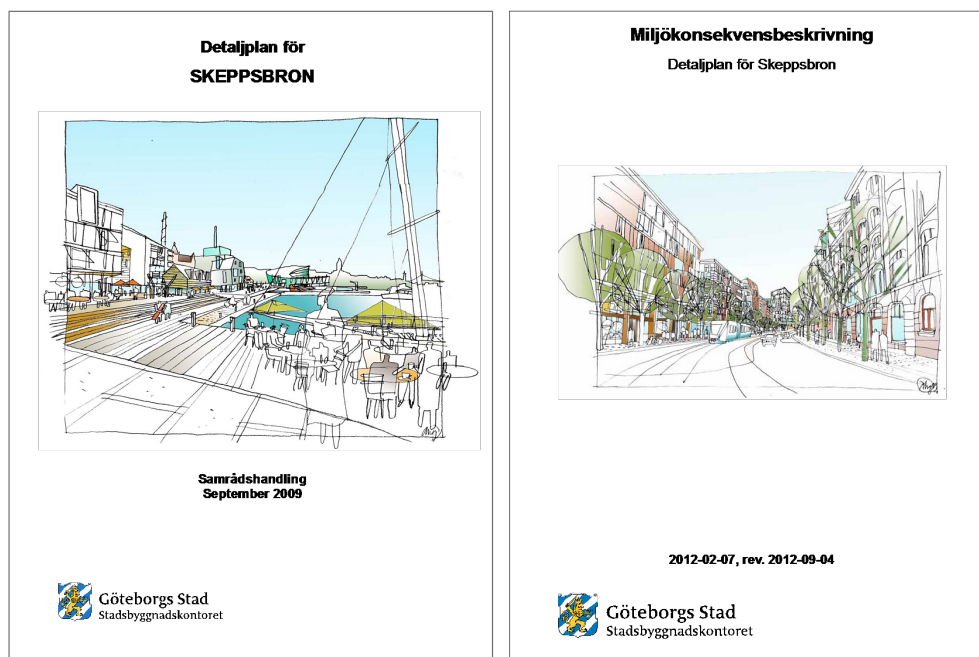
Kulturnämnden är kritisk till förläggningen av den nya spårvagnslinjen vid Lilla Torget som antas påverka byggnadsminnet negativt. Invändningar har framförts flera gånger utan resultat. Kulturnämnden förordar återigen en annan sträckning. Merkurhuset och "Kinesiska muren" ger viktiga blickfång från älven och är byggnader med en historisk förankring på platsen. Det kan dock bli dyrt att renovera husen på grund av eftersatt underhåll och sättningsskador, varför en fördjupad utredning efterfrågas i utlåtandet från kulturnämnden. De nya kvarteren leder till visuell konkurrens och försämrade siktlinjer. För att minska påverkan på stadsbilden bör nya byggnader framför Otterhällan begränsas i höjd. En exploatering i tre till fem våningar kan accepteras (TU 2009-11-09). Enligt länsstyrelsen är det inte möjligt att bedöma om planförslaget ger påtaglig skada på riksintresset (Samrådsyttrande 2009-11-12). Konsekvenserna för kulturmiljön måste förtydligas. Inlämnad MKB duger inte som underlag för bedömning. SBK rekommenderas att anlita arkeologisk expertis för att analysera påverkan på försvarsmuren, som ingår i riksintressebeskrivningen för Göteborgs innerstad. Dessutom efterfrågar länsstyrelsen en teknisk undersökning som prövar förutsättningarna för ett bevarande av Merkurhuset och "Kinesiska muren". Spårvagnslinjen i området är ett nytt tillskott som behöver anpassas till platsens kulturmiljö på ett tydligt sätt (Samrådsyttrande 2009-11-18).

Figur 17. Kinesiska muren (vänster) och Merkurhuset (höger). Källa: sv.wikipedia.org/

2.8.2 Komplikationer

Det finns flera oklarheter i stadsbyggnadsprojektet av betydelse för kulturarv och kulturmiljö som måste klargöras i detaljplaneprocessen. SBK behöver ta förnyad ställning till frågan om rivning kontra bevarande av Merkurhuset och "Kinesiska muren". Argumenten för rivning är främst renoveringskostnader och att mark i så fall frigörs för ny exploatering. Det palatsliknande Merkurhuset bör dock bevaras på grund av sina arkitektoniska kvaliteter och kulturhistoriska värden. Däremot vill SBK riva "Kinesiska muren" av kostnadsskäl (Beslutsunderlag 2010-03-08). Samtidigt framträder finansieringen av stadsbyggnadsprojektet som problema-

Figur 18 och 19. Framsidor på detaljplan och Miljökonsekvensbeskrivning till detaljplanen.

tisk. För att få ett grepp om exploateringskostnaderna delas arbetet upp i två detaljplaner. Behovet att skydda kulturvärden kvarstår. I den nya detaljplanen har både Merkurhuset och "Kinesiska muren" inordnats i bebyggelsen som berikande inslag i stadsbilden (Detaljplan 2012-02-07). Bevarandeintresset anses nu som viktigare än intresset av rivning och exploatering av marken med ny bebyggelse. Risken att kommunen blir skyldig att ersätta fastighetsägarna för rivningsförbud bedöms som låg.

En komplicerad fråga i planarbetet är att planerad exploatering av området kommer att skada delar av befästningsanläggningen. För att möjliggöra ingrepp i 1600-talets försvarsmur, som är en skyddad fornlämning, föreslår konsulterna bakom miljökonsekvensbeskrivningen inrättandet av ett "showroom" där delar av muren kan upplevas (MKB 2012-02-07). Länsstyrelsen ser förlusten av en välbevarad försvarsmur som en påtaglig skada på riksintresset, men kan eventuellt godta ingreppet. Idén med "showroom" är en tänkbar lösning. Förutsättningen är att endast ett tiotal meter tas bort av muren som inte är tekniskt möjlig att bevara. Länsstyrelsen efterfrågar ett förtydligande på denna punkt. Begärda klargöranden kan inte vänta till senare skeden utan måste göras i anslutning till detaljplanen (Yttrande 2012-04-25). Kravet på ett förtydligande är nödvändigt eftersom detaljplaner inte får påtagligt skada riksintresse. Utan en godtagbar lösning ska länsstyrelsen upphäva planen. Ingrepp i försvarsanläggningen förutsätter tillstånd, vilket ingår som villkor i avtalet om exploatering av området.

2.8.3 Kommentarer

SBK ser i detta fall planeringen och genomförandet av stadsbyggnadsprojektet som ett prioriterat intresse i detaljplanen. Kulturmiljön har ingen framträdande roll i den övergripande intresseavvägningen. Det är ett stort och omfattande stadsbyggnadsprojekt som planeras. Huvudsyftet med detaljplanen är att förena staden med vattnet och hela en trasig stadsbild. Ingreppet i försvarsanläggningen växer

i betydelse under planeringen. Det gäller också frågan om framtiden för Merkurhuset och "Kinesiska muren". För att det ska bli möjligt att uppföra ny bebyggelse i området samtidigt som hänsyn tas till kulturvärden tillämpas fem kompensatoriska åtgärder och funktioner i detaljplaneprocessen: 1) avvägning mellan rivning och bevarande kombineras med skydd av kulturvärden, underhåll och ombyggnad, 2) plan- och genomförandebeskrivningen uppdateras med redovisning av kulturvärden från konsultutredningar, 3) taket på "Kinesiska muren" får ändras, 4) införande av rivningsförbud samt 5) kompensationsåtgärder i form av "showroom" för borttagning av försvarsmur kvarstår som en möjlighet under förutsättning att länsstyrelsen ger tillstånd.

Intresseavvägningen i 2012 års detaljplan avgör framtiden för Merkurhuset och "Kinesiska muren" och får därmed stora följdverkningar för compensationstänkandet i detaljplanen. Inriktning mot bevarande av byggnaderna följs upp i planbestämmelser och kompletteringar av plan- och genomförandebeskrivningen. Detaljplanen vidareutvecklas med text om arkitektoniska kvaliteter och kulturhistoriska värden hos Merkurhuset och "Kinesiska muren". Detaljplanen tillförs bestämmelser om förbud mot rivning och förvanskning inklusive krav på bevarande och anpassat underhåll av Merkurhuset och "Kinesiska muren". Fasader och trapphus ska bevaras både som helhet och som enskilda byggnadsdelar och detaljer. Byggnadernas kulturvärde och arkitektoniska kvaliteter som inte får förvanskas. På denna punkt hänvisar kraven tillbaka till planbeskrivningen.

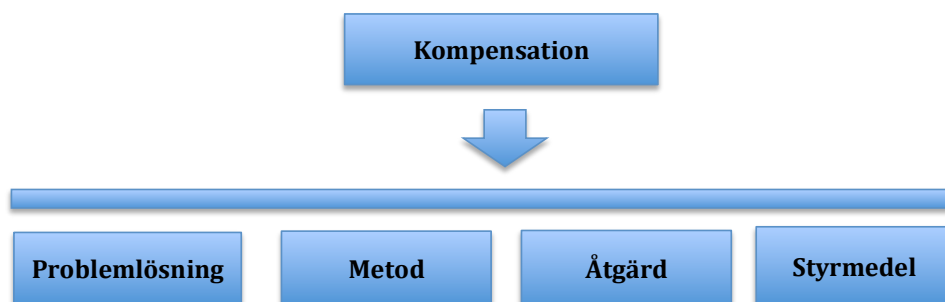
Planbestämmelserna ställer krav på att underhåll av fasader och trapphus ska anpassas till byggnadernas kulturvärde. Undantaget är taket på "Kinesiska muren" som delvis får rivas för att underlätta anslutning till ny bebyggelse i kvarteret. Under punkten *Upplysningar* i plankartan finns två uppgifter av betydelse för kulturmiljön. Dels påpekas att det finns ett kvalitetsprogram länkat till detaljplanen. Dels noteras att planområdet har en fast fornlämning. Åtgärder under mark måste först prövas av länsstyrelsen. Ingreppen i försvarsmuren kompenseras i MKB:n med förslag om "showroom". I planbeskrivningen kommenteras kortfattat att påverkan på försvarsanläggningen varit föremål för utredningar i syfte att minimera skador. Enligt SBK visar utredningarna att det finns godtagbara åtgärder som är positiva för stadsbyggandet i området. Idén med "showroom" är emellertid en kontroversiell kompensationsåtgärd med hänsyn till riksintressebeskrivningen. Länsstyrelsen kan bara komma att acceptera denna lösning under vissa villkor. Ingreppet i försvarsmuren måste begränsas så mycket som möjligt.

3. Slutsatser och diskussion

3.1 KOMPENSATORISKA ÅTGÄRDER OCH FUNKTIONER

Kompensationstänkandet kan i planprocessen uppträda som problemlösning, metod, åtgärd och styrmedel. Det finns flera uttryck för kompensation i undersökta detaljplaner. Gemensamt för dessa är den bakomliggande avsikten: planens genomförande. Då måste hinder undanröjas genom revideringar av detaljplanen och anpassning av tillkommande bebyggelse till kulturvärdena på platsen.

Undersökta detaljplaner kombinerar exploateringar och rivningar med skydd av kulturhistoriska värden och detaljerade utformningskrav. Här finns en form av kompensationstänkande som ligger i inbäddad i planprocessen som krav på hänsyn till identifierade kulturvärden och kvaliteter i arkitektur och stadsbyggnad. På liknande sätt kan avhjälpandet av kunskapsbrister i detaljplane förslag vara uttryck för ett kompensationstänkande i planprocessen som visar sig i form av revideringar. Kunskapsluckor åtgärdas genom utredningar. I planprocessen är det en kompensatorisk funktion som har en administrativ karaktär. Typexemplet är kompletteringar av plan- och genomförandebeskrivningar med text och bild från konsultutredningar som gör att detaljplanen blir godkänd. Detta sätt att förstå kompensationstänkandet i detaljplaner kan illustreras i följande modell:

Figur 20. Kompensation i detaljplaner som problemlösning, metod, åtgärd och styrmedel.

Kompensation som *problemlösning* i detaljplaner handlar om att ta bort hinder mot ny bebyggelse. Det är ett sätt att tillmötesgå viktiga invändningar mot planförslag från nyckelaktörer. Yttranden från länsstyrelsen som går ut på att detaljplanen riskerar att påtagligt skada riksintresset är till exempel ett "problem" för planhandläggare som behöver avhjälpas. Sådana invändningar leder till revideringar av detaljplaner och förnyade gestaltungs krav.

Kompensation som *metod* i detaljplaner syftar till att göra marken tillgänglig för planerad exploateringen genom balansering ingrepp i området. Nyttan vägs mot skador och kompensatoriska åtgärder och funktioner. I undersökta detaljplaner balanseras krav på ny bebyggelse med bevarande av kultur- och naturvärden för att minimera förluster.

Kompensation som *åtgärd* kommer till uttryck på flera sätt i detaljplaner. Det kan vara konkreta krav på återskapande av värden för att gottgöra ingrepp. Sådana

krav är tydligast vid exploateringar som ger skador på natur och landskap. Åtgärder som har en kompensatorisk funktion kan även visa sig som ändringar av plan- och genomförandebeskrivningar. Detta uttryck för compensationstänkandet har en administrativ karaktär. En tvistefråga i detaljplaner gäller i vilken grad som ny kunskap om leder till gestaltungsåtgärder som ersätter förluster av kvalitet i arkitektur och stadsbyggnad till följd av exploateringen. I några fall resulterar kunskapsutvecklingen genom konsultutredningar enbart i en informationsrikare detaljplan utan synbara förändringar i den fysiska miljön.

Kompensation som *styrmedel* har olika uttrycksformer i detaljplaner såsom bestämmelser om bevarande, skydd och utformning av ny bebyggelse. Det är styrmedel med en kompensatorisk funktion som växer fram i planprocessen som svar på kunskapsbrister, krav från nyckelaktörer och behov av att kvalitetssäkra värden och kvaliteter. På motsvarande sätt är gestaltungs- och kvalitetsprogram styrmedel för utvecklingen av arkitektoniska lösningar som tar hänsyn till platsen.

I studerade detaljplaner finns både uttalade och underförstådda krav som uttryck för compensationstänkandet. Följande uttryck för kompensatoriska åtgärder och funktioner återfinns i detaljplanerna:

- **Kulturmiljöutredning:** Samtliga detaljplaner har kulturmiljöutredningar som planeringsunderlag. Riksintressebeskrivningar måste tolkas och konkretiseras i krav för att kunna påverka exploateringen. Särskilda konsulter har därför anlåtats för att identifiera kulturvärden och kulturhistoriska kvaliteter i planområdet. En återkommande fråga i samrådet bland nyckelaktörer gäller i vilken grad som redovisade kulturvärden tagits tillvara och påverkat utformningen av detaljplanen.

- **Revideringar av plan- och genomförandebeskrivning:** Ett genomgående mönster är att plan- och genomförandebeskrivningen kompletteras med material från konsulteras kulturmiljöutredningar. Det är ett sätt att skapa en ur kulturmiljösynpunkt informationsrikare detaljplan för att legitimera exploateringen. SBK redovisar vilka synpunkter i samråd som påverkat planförslaget. I flera fall framträder revideringar av plan- och genomförandebeskrivningen som en administrativ funktion utan praktiska effekter. Det är bara beskrivningen som ändras. Genom att lyfta in utdrag ur kulturmiljöutredningar minskar dock risken för att detaljplanen ska anses ofullständig och resultera i nya krav på kompletteringar.

- **Kompensationsåtgärder:** Flera detaljplaner innehåller konkreta kompensationsåtgärder vid exploateringar som leder till skador på natur- och kulturmiljöer. Sådana åtgärder återfinns i detaljplanen för studentbostäder i Guldheden när parkmark tas i anspråk för exploatering. Kompensationsåtgärder i detta fall är återplantering, nya sittplatser och gångväg. I detaljplanen för utbyggnad för bostäder vid Carlandersplatsen ingår konkreta kompensationsåtgärder som gallring, utsiktsplats, gångväg, sittplatser och återanvändning av gatsten. En konkret och kontroversiell kompensationsåtgärd i detaljplanen för Skeppsbron är förslaget om "showroom" som ersättning för en borttag-

ning av del av 1600-talets försvarsmur. Enligt genomförandeaftalet krävs tillstånd för att ta kunna bort delar av försvarsmuren.

• **Planbestämmelser:** Kompensationstänkandet visar sig i detaljplaner som skydds-, utformnings- och varsamhetsbestämmelser. Det är ett sätt att kombinera byggande och rivningar med skydd och bevarande av kulturvärden på platsen. Graden av detaljering svarar mot kritik från remissinstanserna. Det är en ”dold” form av kompensation som ligger inbäddad i planeringsprocessen. Ju större invändningar desto fler detaljkrav ställs på tillkommande bebyggelse. Två detaljplaner tillåter rivningar av bebyggelse i riksintresse för kulturmiljövården. I båda dessa fall kombineras rivningar med tydliga utformningskrav på nybyggande. Det gäller detaljplanen med bostäder och lokaler på Styrso och detaljplanen för bostäder vid Norra Guldheden. Rivningarna ses inte här som särskilt problematiska. Detaljplanen för tillbyggnaden av stadsbiblioteket kompletteras med ett utökat skydd för inredningsarkitekturen. Detaljplanen för Skeppsbron kombinerar exploatering och rivningsförbud.

• **Gestaltning- och kvalitetsprogram:** Det innebär att kulturmiljöutredningar som beskriver kulturhistoriska värden på platsen och kvaliteter i planområdet vidareutvecklas till program som ligger till grund för den arkitektoniska utformningen av tillkommande bebyggelse. Kompensationstänkandet är en bakomliggande förutsättning som i dessa fall överförs till gestaltungsprogram baserat på identifierade kulturvärden. Byggandet av bostäder i Majorna är ett tydligt exempel. Familjebostäders förslag till punkthus i ansökan om detaljplan blev snabbt avvisat. Kulturmiljöutredningen omvandlades till ett kvalitetsprogram, redovisat i detaljplanen, som utmynnade i en byggelse anpassad till kvaliteterna i riksintressebeskrivningen i fråga om arkitektur och stadsbyggnad. Om- och tillbyggnaden av stadsbiblioteket baserades på ett gestaltungsprogram som har sina rötter i utredningar av kulturvärden på platsen. Gestaltungskraven kombinerades denna gång med utformnings-, skydds- och varsamhetsbestämmelser. Dessutom ingår en särskilt kulturmiljöbilaga i detaljplanen.

• **Antikvarisk kontroll:** Det betyder att kulturmiljöbaserade gestaltungsprogram följs upp vid projektering och byggande av sakkunnig. Så är fallet vid detaljplanen för studentbostäder i Guldheden. Inledningsvis ser länsstyrelsen exploateringen som en påtaglig skada på riksintresset i området. Placeringen i parken bedöms som olämplig. Men efter reducering av byggnadsvolymen, införande av detaljerade utformningskrav och antikvarisk kontroll av projektering och byggande accepterar länsstyrelsen till slut uppförandet av studentbostäder i parken. Exploateringen möjliggörs och åtgärderna har en kompensatorisk funktion. Införandet antikvarisk kontroll är ett sätt att kvalitetssäkra utformningskraven. De kan förklaras av länsstyrelsens uttalande i remisstyrtanden om risk för påtaglig skada på riksintresset.

Det är flera faktorer i fallen som bidrar till framväxten av kompensatoriska åtgärder och funktioner i granskade detaljplaneprocesser. Exploateringsintresset är bakgrund och utgångspunkt till planuppdraget. Det finns tre tydliga drivkraft-

ter som främjar exploateringen i planeringsprocessen och som kan sammanfattas i kunskapsbrist, krav och behov. Planuppdraget till SBK skapar ett kunskapsbehov som avhjälpas genom beställningar av planeringsunderlag. Kunskapsluckor fylls med material från konsultutredningar och återkommande uppdateringar av planbeskrivningar. Lagstiftning, kommunala styrdokument och yttranden från nyckelaktörer ställer krav på planeringen och utformningen av detaljplaner utifrån kulturmiljön. Kraven leder i varierande omfattning till behov av förändringar i planförslag, införandet av nya planbestämmelser och arkitektoniska lösningar på gestaltungsproblem. Att skydda och bevara kulturvärden en förutsättning för planeringen i områden med tydliga riksintressebeskrivningar. I tre fall ser SBK dessutom ett behov av att kvalitetssäkra planerad bebyggelse genom gestaltungs- och kvalitetsprogram. Kvalitetssäkringen utökas i ett fall med antikvarisk kontroll av projektering och byggande. Relationen mellan drivkrafter som bidrar till exploatering i fallen å ena sidan och å andra sidan kompensatoriska åtgärder och funktioner i detaljplaner som sammanfattas i följande modell:

Figur 21. Modell som belyser drivkrafter bakom tillväxten av kompensation. Kunskapsbrister, krav och behov genererar en serie åtgärder i detaljplanprocesser som har kompensatoriska funktioner.

3.2 RUBRICERINGEN AV KULTURMILJÖ I DETALJPLANER

Kulturmiljöer redovisas på flera ställen i granskade detaljplaner under olika rubriker. Det ger ett splittrat och rörigt intryck. Två fall tas upp här som exempel. I det första fallet, *Detaljplan för Bostäder och lokaler på Styrö*, behandlas kulturvärden i planbeskrivningen under rubriker som "Syfte och förutsättningar", "Planförhållanden", "Riksintresse", "Fornlämningar" och "Kulturhistoria och befintlig bebyggelse". I genomförandebeskrivningen återkommer aspekter på kulturmiljöområdet under rubriker som "Bebyggelse", "Bevarande, rivning", "Upphävande av strandskydd", "Arkeologi", "Kulturmiljö", "Miljökonsekvenser", "Kompensationsåtgärd". I detta fall bedöms emellertid ingreppet i miljön som så litet att det inte behövs någon kompensationsåtgärd för påverkade natur- och rekreationsvärden inom planområdet. Däremot uppdateras plan- och genomförandebeskrivningen med material från beställda konsultutredningar. Detaljplanen tillförs detaljerade

krav med en kompensatorisk funktion som styrmedel för utformningen av tillkommande bebyggelse på Styrsö.

I det andra fallet, *Detaljplan för Studentbostäder vid Guldhedstorget*, redovisas kulturvärden i planbeskrivningen under rubriken "Fornlämning, kulturhistoria och befintlig bebyggelse". Kulturmiljöer i genomförandebeskrivningen ingår i texter och illustrationer under rubriker som "Gestaltning", "Park", "Visuell miljö", "Stadsbildsanalys", "Riksintresse för kulturmiljövården" och "Kompensationsåtgärder". Enligt genomförandebeskrivningen ska de natur- och rekreationsvärden som går förloerade genom exploateringen i parken ersättas. Kompensationsåtgärder består i detta fall av återplantering av ekar och förbättring av gångväg och sittplatser vid Guldhedstorget. Upprustningen av sittplatser och gångväg är en del av park- och torgmiljön i området. På liknande sätt är kraven på att återskapa landskapsarkitektoniska kvaliteter och att bevara fundament från 1923 års Göteborgsutställning i detaljplanen för Calandersplatsen ett exempel på kompensatoriska åtgärder för att gottgöra ingrepp i en kulturmiljö.

Figur 22, 23 och 24. Framsidor på två rekommendationer i Göteborg som behandlar kompensation samt framsida på Naturvårdsverkets handbok för ekologisk kompensation vid exploateringar av natur.

3.3 FRIVILLIGHET VS TVINGANDE PLANBESTÄMMELSER

Kompensationsåtgärder som omvandlats till planbestämmelser är en form av myndighetsutövning baserat på lag. Planbestämmelser är tvingande regler. Det är emellertid frivilliga kompensationsåtgärder som lyfts fram i granskade detaljplaner. Göteborgs kommun ser frivilligt ingångna avtal om kompensationsåtgärder som den lämpligaste arbetsmetoden i 2008 års policy kallad *Kompensationsåtgärder för natur och rekreation*. Det är ett uttryck för en förhandlingskultur som präglar detaljplaneprocessen. Policyn har antagits av politikerna i Byggnadsnämnden, Fastighetsnämnden, Miljönämnden, Park- och naturnämnden och Trafiknämnden. Enligt policyn ska kompensationsåtgärder "så långt som möjligt ersätta de funktioner och värden som försvinner vid exploateringen" (Göteborgs stad, 2008, s 13). I praktisk tillämpning är målet att kompensationsåtgärden ska baseras på närhetsprincipen; nära i tid, nära i plats och nära i värde.

Den möjlighet till kompensation som finns i MB, kap, 16, § 9. p. 3 vid exploatering i områden med *kulturvärden* är osynlig i undersökta detaljplaner. Styrdokumenten

i Göteborg har inriktats på kompensationsåtgärder vid byggande i natur- och rekreationsområden. Enligt 2009 års översiktsplan i Göteborg ska borttaget natur-, kultur- och rekreationsvärde kompenseras. Det är en strategisk fråga för kommunen. I översiktsplanen utlovas dessutom ett fortsatt arbete med inriktning mot metoder för kompensationsåtgärder för natur-, kultur- och rekreationsvärden i planeringen. Vidare ska kompenserande åtgärder för kulturhistorisk bebyggelse tas fram för tillämpning i detaljplaner och fördjupningar av översiktsplanen (ÖP, del 1, s 96-96). Denna utveckling av en policy för kulturmiljökompensation har avstannat. Kulturmiljön saknas i 2018 års förslag till policy kallad *Kompensationsåtgärder för ekosystemtjänster i plan- och exploateringsprojekt*. Även denna gång ligger kulturmiljökompensation utanför förslaget till reviderad policy. Detta kan vara en bidragande förklaring till att KML har en så undanskymd roll i planeringen. Det mycket få hänvisningar till KML i undersökta detaljplaner, vilket kan anses förvånande med tanke på att rivningar och nybyggande sker i områden som är av riksintresse för kulturmiljövården och som ingår i kommunens program för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

En kompletterande orsak till att kulturmiljökompensation framstår som outvecklat i stadens planering och länsstyrelsens granskning av detaljplaner kan sökas i bristen på rekommendationer från Riksantikvarieämbetet. Kulturmiljövården har ingen central myndighet som tar fram råd och riktlinjer till stöd för ett lokalt och regionalt arbete med kulturmiljökompensation. Sökningen i databaser efter litteratur som behandlar kompensation vid exploateringar i kulturmiljöområdet i början av FoU-projektet bekräftar denna obalans i satsningar på ekologisk kompensation respektive kulturmiljökompensation. Det är en skillnad som återkommer i statliga SOU-utredningar, akademisk forskning, undervisning och elevprojekt. Utifrån denna synvinkel framstår kunskapsutvecklingen om kompensation i planeringen som ensidig vid universitet och högskolor som arbetar med arkitektur, kultur och samhällsbyggnad.

3.4 INTRESSEAVVÄGNINGAR

Det är särskilt två typer av intresseavvägningar i studerade detaljplaner som påverkar utfallet för kulturarv och kulturmiljö. Dels bedömningen av markens lämplighet till planerat ändamål. Dels avvägningen mellan behovet av exploatering och platsens betydelse för identifierade kulturvärden. SBK svarar för intresseavvägningarna i detaljplanen. Det är således den part som får i uppdrag av politikerna att ta fram detaljplaner, pröva exploateringar och möjliggöra ny bebyggelse som definierar vilka intressen som finns i området, deras fysiska uttryck, tyngd och betydelse i det specifika fallet. En grundläggande fråga är därför i vilken grad som avvägningar i detaljplaneprocesser är ett möte mellan likvärdigt redovisade intressen, krav och önskemål.

Bakom planuppdragen till SBK finns politiska prioriteringar och ett betydande exploateringstryck. Behovet av bostäder framträder som extra stort. Bostadsbyggandet är prioriterat i översiktsplanen, vilket leder till ett tydligt exploateringsintresse i fallen. Rivningar och nybyggande kombineras i detaljplaner med krav på varsamhet, skydd och förbud. Planbestämmelserna är ett uttryck för att exploateringsintresset har vägts mot ett kulturmiljöintresse, som i de studerade fallen både inbegriper ett nationellt intresse och ett lokalt intresse för bevarande av kul-

turhistoriskt värdefulla byggnader. Att exploateringen sker i områden som är av riksintresse för kulturmiljövården framgår av detaljplanerna. Men hur exploateringen har vägts mot kulturmiljöintresset och styrkan i respektive intresse är inte klart redovisade i handlingarna. Kulturmiljön representerar inte ett klart och tydligt beskrivet intresse i detaljplanerna utan uppträder under flera olika rubriker i planbeskrivningarna.

Genomförandet av detaljplaner regleras i avtal med exploatörer (bygggherrar). Dessa avtal kallas i fallen för genomförandavtal, planavtal, markanvisningsavtal och exploateringsavtal. Till skillnad mot detaljplanerna är det bara i tre av åtta avtal som det klart framgår att exploateringen äger rum i områden som är av riksintresse för kulturmiljövården (Fall 1, Fall 6 och Fall 8). Ur denna synvinkel är avtalen informationsfattiga. Kulturmiljö har inte heller en egen rubrik i avtalsmallarna. Det finns ingen synbar samordning i avtalen med redovisning av kulturmiljöaspekter i översiktsplanen och föreskrifter om kompensation vid ingrepp i natur- och kulturvården. I stället framträder kompensationstänkandet som ett resultat av förhandlingar i detaljplaneprocessen som utmynnar i revideringar av planförslag som till slut möjliggör ny bebyggelse i kulturmiljöområden. Både konkreta åtgärder som bidrar till exploatering och revideringar av planförslag växer fram som svar på problem, invändningar och lösningar i en förhandlingskultur.

Planuppdragen till SBK går ut på att förverkliga efterfrågad exploatering. Det är ett övergripande mål, vilket kan förklara varför kompensationstänkandet i detaljplaneprocesser uppträder som problemlösning, planeringsmetod, strategi och konkreta åtgärder för att minimera skador på natur- och kulturvården. Kompensationstänkandet legitimeras i utbytet av synpunkter och krav. Förhandlingskulturen är lösningsorienterad och samordnar rivningar i områden av riksintresse för kulturmiljövården med krav på anpassning och skydd av kulturvården. Denna intresseavvägning ställer stora krav på rättvisande planeringsunderlag. De kortfattade riksintressebeskrivningarna ger inte tillräckliga anvisningar för utformningen av detaljplaner och behöver därför vidareutvecklas i konsultutredningar. Det är en förutsättning för att kulturvården ska bli synliggjorda i detaljplaneprocesser styrda av experter.

4. Källförteckning

4.1 LITTERATUR

Anshelm, J., 1993. *Inledning* i (Red) Anshelm, Modernisering och kulturarv. Essäer och uppsatser. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.

Att hantera förändring - om riksintressen, skydd och hållbar utveckling. 2013. PM nr 4, Riksantikvarieämbetet 2013-03-25.

Brummett, B., 2010. *Techniques of close reading.* Los Angeles: SAGE

Boverkets byggregler – föreskrifter och allmänna råd, BBR. BBS 2011:6 med ändring till och med BFS 2018:4.

Ekologisk kompensation. En vägledning om kompensation vid förlust av naturvärden. 2016. Bromma: Naturvårdsverket. Handbok 2016:1

Ekologisk kompensation – Åtgärder för att motverka nettoförlust av biologisk mångfald och ekosystemtjänster, samtidigt som behovet av markexploatering tillgodoses. 2017: Stockholm, SOU 2017:34.

Flyvbjerg, B., 2006. Five Misunderstandings About Case Study Research, *Qualitative Inquiry*, No. 2.

Génétay, C., och Lindberg, U., 2015. *Plattform, Kulturhistorisk värdering och urval.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Grahn Danielson B., Rönn, M., & Swedberg, S., (Red) 2015. *Kompensationsåtgärder vid exploatering i kultur- och naturmiljöer.* Danmark: Kulturlandskapet och KTH/Arkitektur.

Grahn Danielson B., Rönn, M., & Swedberg, S., (Red) 2014. *Kulturarv i samhällsplaneringen.* Danmark: Kulturlandskapet och KTH/Arkitektur.

Grahn Danielson. B., Rönn, M., & Swedberg, S., 2017. Cultural Heritage: Changing Ideas on Compensation in Planning. *Architectural Research in Finland*, 2017, No 1.

Groat, L., and Wang, D., 2001. *Architectural research methods.* New York: Wiley&Sons, inc.

Johansson, R., 2007. On Case Study Methodology. *Open House International*, No 3.

Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Handbok 2014-06-23. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Olsson, K., 2003. *Från bevarande till skapande av värde.* Stockholm: KTH, Institutionen för infrastruktur.

Olsson, K., 2005. *Från bevarande till skapande av värde. Kulturmiljövården i kunskaps-samhället* i (Red) Aronsson & Hillerström, Kulturarvets dynamik. Linköping: Skriftserie 2005:2, Linköping Universitet.

God bebyggd miljö i kommunerna - en studie av miljömålsenkäten 2006-2013. 2014. Karlskrona: Boverket.

Grönytefaktorer i plan- och exploateringsprojekt i Göteborgs Stad. Räkna med ekosystemtjänster för en tät och grön stad. Göteborg: Göteborgs stad.

Kompensationsåtgärder för natur och rekreation. 2008. Göteborg: Göteborgs stad.

Kompensationsåtgärder för ekosystemtjänster i plan- och exploateringsprojekt i Göteborgs Stad. 2018. Göteborg: Göteborgs Stad.

Mason, R., 2002, *Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices*, in Marta de la Torre (Red) *Assessing Values of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Kulturmiljölag (1988:950).

Miljöbalk (1988:808).

Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (till 3 kap. 6 § 2 stycket miljöbalken). NFS 2005:17.

Persson, J., 2011. *Att förstå kompensation.* Göteborg: Melica Media

Plan- och bygglag (2010:900)

Regeringens proposition 1987/88:104 om kulturmiljövård, 1988

Riksintressen för kulturmiljövården – Västra Götalands län. Riksantikvarieämbetet. Nedladdad 2018-09-01: https://www.raa.se/app/uploads/2018/05/O_riksintressen.pdf

Rönn, M., 2017, Urban design in the city of Helsingborg: The conflicting interests of mobility and cultural heritage in a contemporary project in (Eds) Toft and Rönn *Urban Mobility – Architecture, Geographies and Social Space*, Trondheim, Proceedings Series 2017-1.

Rönn, M., 2014. People's park in Linköping - from cultural heritage to housing area in: *Proceedings of the 6th Symposium of Architectural Research 2014*.

Schibbye, K., Lanemo, E. & Lindberg, U., 2014. *Kulturvårdens riksintressen enligt 3 kap. 6§ miljöbalken.* 2014. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, Handbok 2014-06-23.

Uppsikt över riksintressen. 2018. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Översiktsplan för Göteborg. Del 1. Utgångspunkter och strategier. 2009. Antagen av kommunfullmäktige 2009-02-26. Stadsbyggnadskontoret.

Översiktsplan för Göteborg. Del 2. Användning av mark- och vattenområden. 2009. Antagen av kommunfullmäktige 2009-02-26. Stadsbyggnadskontoret.

Översiktsplan för Göteborg. Del 3. Riksintressen, miljö- och riskfaktorer. 2009. Antagen av kommunfullmäktige 2009-02-26. Stadsbyggnadskontoret.

4.2 REFERENSER TILL FALLSTUDIER

Fall 1

Arkeologisk utredning, 2015. Rio Natur- och kulturkooperativ. Rapport 2015:8.

Bebyggelse och landskapsanalys, 2016-5-31. Radar

Begäran om upprättande av detaljplan, 2011-08-31. Treuddens förvaltning AB.

Detaljplan för Styrso Skäret pensionat och bostäder, Planhandling 2015-09-23, Dnr 0515/11, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för Styrso Skäret pensionat och bostäder, Planhandling 2016-11-22, Dnr 0515/11. Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Planavtal, 2015-09-30. Fastighetskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2013-03-26. Dnr 0515/11. Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Yttrande, 2015-10-02, Dnr 0515/11. Kultur, Göteborgs stad.

Yttrande, 2015-11-03. Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Yttrande, 2016-09-06. Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Fall 2

Antikvariskt planeringsunderlag, Norra Guldheden, 2008-11. Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad och White.

Bostäder på Norra Guldheden, kompletterande bebyggelse, Planprogram 2005-11-29, Dnr 426/03, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Guldhedstorget, Planhandling 2014-04-29. Dnr 0808/05, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Guldhedstorget, Planhandling 2015-08-18. Dnr 0808/05, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Guldhedstorget, Planhandling 2015-12-01. Dnr 0808/05, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2017-04-10. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Fördjupad kulturmiljö- och stadsbildsanalys för område kring Guldhetstorget, 2015-02-25, Archidea.

Markanvisningsavtal, 2015-02-09. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2014-03-31. Dnr 0808/05, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2014-05-26. Dnr 1009/12, Kultur, Göteborgs stad.

Yttrande, 2014-06-13. Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Yttrande, 2015-09-23. Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Fall 3

Begäran om planändring inom Kv 27 Gripsholm, 2006-07-13. Akademiska hus.

Byggnation i Renströmsparken, 2006-06-09, Göteborgs Universitet.

Carlandersplatsen, Renströmsparken, Kulturmiljöunderlag, 2012. Melica.

Carlandersplatsen och Renströmsparken, Natur- och landskapsanalys 2012-06-15. Calluna.

Detaljplan för Bostäder och verksamheter vid Carlandersplatsen och Renströmsparken, Planhandling 2012-09-05. Dnr 0652/06, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för Bostäder och verksamheter vid Carlandersplatsen och Renströmsparken, Planhandling 2015-03-17. Dnr 0652/06, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för Bostäder och verksamheter vid Carlandersplatsen och Renströmsparken, Planhandling 2015-10-27. Dnr 0652/06, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Exploateringsavtal, 2015-10-12. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Förprövning, 2006-09-08, Dnr 0652/06, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Gestaltningssprogram, Carlandersplatsen, 2012-08-28. Göteborgs stad och Tengbom.

Markanvisningsavtal, 2015-09-15. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Markanvisningsavtal, 2015-10-12. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Program för bebyggelse vid Renströmsparken och Carlandersplatsen, 2009, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Samrådsyttrande, 2009-06-11. Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Samrådsyttrande, 2012-10-15. Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Tjänsteutlåtande, 2009-05-12. Park och natur, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2009-05-25. Kultur, Göteborgs stad.

Utställningsyttrande, 2015-04-21. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Yttrande, 2012-10-12. Kultur, Göteborgs stad.

Fall 4

Beslut, 2015-06-25, Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Detaljplan för bostäder vid Plejadgatan, Planhandling, 2013-10-01. Dnr 0511/11, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Plejadgatan, Planhandling, 2014-06-10. Dnr 0511/11, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Plejadgatan, Planhandling, 2014-11-25. Dnr 0511/11, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Framtidens Studentboende. Program för koncept och entreprenadtävling, 2011-03-11. SGS Studentbostäder och Studentbostadsföretagen.

Framtidens Studentboende. Rapport från bedömningsarbetet, 2011. SGS Studentbostäder och Studentbostadsföretagen.

Genomförandeavtal, 2014-10-09. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Granskningsyttrande, 2014-09-02. Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Gransknings-/utställningsutlåtande, 2014-11-25. Dnr 0511/11, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Lindholmen, Kulturmiljö- och stadsbildsanalys, 2012-12-13. Melica.

Meddelande, 2014-09-24, Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Planbegäran Plejadgatan, 2011-07-01, Norra Älvstranden Utveckling AB.

Samrådsyttrande, 2014-02-13. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Samrådsredogörelse, 2014-06-10. Dnr 0511/11, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2013-10-01. Dnr 0511/11, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Yttrande, 2013-12-19. Kultur, Göteborgs stad.

Fall 5

Detaljplan för bostäder vid Majstångsgatan inom stadsdelen Kungsladugård i Göteborg, Planhandling, 2011-04-27. Dnr 0655/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Majstångsgatan inom stadsdelen Kungsladugård i Göteborg, Planhandling, 2012-05-29. Dnr 0655/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Majstångsgatan inom stadsdelen Kungsladugård i Göteborg, Planhandling, 2014-10-21. Dnr 0655/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2016-12-19. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2014-12-10. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2014-12-12. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Hemställan om ny detaljplan för Kungsladugård 21:26, Majstångsgatan, 2008-06-20. Familjebostäder i Göteborg

Kv 21 i Kungsladugård, Kulturmiljöutredning inför dp-arbete. 2010. NAI Svefa

Samrådsredogörelse, 2012-05-29. Dnr 0655/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Samrådsyttrande, 2011-06-10. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Tjänsteutlåtande, 2008-08-25. Dnr 0655/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2012-08-31. Dnr 08206/09, Klimat och miljönämnden, Göteborgs stad.

Yttrande, 2011-05-30, Kultur. Göteborgs stad.

Yttrande, 2012-08-27. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Fall 6

Avtal, 2015-08-03. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Ang begäran om planändring för fastigheten Nordstanden 28:7, 2008-09-02. Dnr 587/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Antikvarisk bedömning, 28:7 Kronhusgatan 2D, 2008-06-13. Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Kronhusparken, Planhandling, 2014-12-03. Dnr 0587/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Kronhusparken, Planhandling, 2015-05-19. Dnr 0587/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för bostäder vid Kronhusparken, Planhandling, 2015-09-29. Dnr 0587/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Kultur- och stadsbildsanalys, 2012-05-23, White och Tyréns

Samrådsredogörelse, 2015-05-19, Dnr 0587/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Samrådsyttrande, 2011-10-26, Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Samrådsyttrande, 2015-01-22, Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Tjänsteutlåtande, 2008-08-25. Dnr 0655/08, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2014-12-08. Kultur, Göteborgs stad.

Fall 7

Beslut, 2010-05-11. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Detaljplan för Stadsbiblioteket, Pars Avenue Hotel, Lorensbergstatern m.fl., Planhandling, 2008-11-18. Dnr 05/0769, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för Stadsbiblioteket, Pars Avenue Hotel, Lorensbergstatern m.fl., Planhandling, 2009-06-16. Dnr 05/0769, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2010-11-22. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2009-06-15. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Gestaltningssprogram för om- och tillbyggnad av stadsbiblioteket, Bilaga 2 till detaljplan, 2008-11-18. Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Kulturhistoriska, arkitektoniska och upplevelsemässiga kvaliteter, Antikvariskt planeringsunderlag, 2008-11-18. Planbeskrivning, bilaga 1, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Kulturhistoriska, arkitektoniska och upplevelsemässiga kvaliteter, Antikvariskt planeringsunderlag, 2009-06-16. Planbeskrivning, bilaga 1, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Synpunkter på detaljplan för Lorensbergskvarteret, 2009-02-08. Rune Lund.

Tjänsteutlåtande, 2009-01-05. Kulturförvaltningen, Göteborgs stad.

Utlåtande parallella uppdrag. Om- och tillbyggnaden av Stadsbiblioteket i Göteborg, 2007-02-08. Bedömargruppen.

Överklagande, 2009-07-20. Rune Lund.

Yttrande, 2009-01-26. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Fall 8

Avtal, 2017-12-04. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Aspekter på bevarande i Kv Redaren och Kv Mercurius, 2009-06-16. Erséus Arkitekter.

Beslutsunderlag, 2010-03-08. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Beslutsunderlag, 2012-01-11. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för Skeppsbron, Planhandling, 2009-09-21. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Detaljplan för Skeppsbron, Planhandling, 2012-02-07. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2013-02-20. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Genomförandeavtal, 2012-01-03. Fastighetsnämnden, Göteborgs stad.

Kulturvärden försvinner i byggprocessen. 2018. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Kulturvärden i planerings- och bygglovsprocesser. 2017. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Kvalitetsprogram för Skeppsbron, Samrådshandling, 2009. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Miljökonsekvensbeskrivning, Järnvägsplan Skeppsbron, Koncept 2009-05-06. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Miljökonsekvensbeskrivning, Samrådshandling, 2009-09-21. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Miljökonsekvensbeskrivning, Utställningshandling, 2012-02-07. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Samrådsredogörelse, 2011-12-13. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Samrådsyttrande, 2009-11-12. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Samrådsyttrande, 2009-11-18. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Tjänsteutlåtande, 2009-06-16. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2011-06-21. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2012-02-07. Dnr 0462/07, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad.

Tjänsteutlåtande, 2009-11-09. Kultur, Göteborgs stad.

Yttrande, 2012-04-25. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

4.3 PERSONLIG KOMMUNIKATION

E-post 2018-02-06 från länsantikvarie

E-post 2018-02-09 från antikvarie

E-post 2018-02-20 från länsantikvarie

E-post 2018-03-28 från länsantikvarie

BILAGA 1

Fem riksintressebeskrivningar, www.raa.se

Utdrag ur *Riksantikvarieämbetets Riksintressen för kulturmiljövården för Västra Götalands län*.

1. Göteborgs innerstad [O 2:1-5]*Motivering:*

Storstadsmiljö, formad av funktionen som "Sveriges port mot väster" och det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem. Rikets främsta *sjöfartsstad* samt *residensstad*, domkyrko- och universitetsstad, präglad av tre seklers handelsaristokrati. Ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst, och på stadsbyggandet under 1800- och 1900-talen. Den göteborgska byggnadstraditionen med dess olika stadsdelskaraktärer. (Skolstad, Universitetsmiljö, Stiftsstad).

Uttryck för riksintresset:

1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna, och strax utanför stadskärnan skansarna Göta Lejon och Kronan samt Exercisheden; andra uttryck för *fästningsstaden* – västerut från centrum mot älvmynningen – är lämningarna av Älvsborgs slott, det gamla amiralitetsvarvet, Nya Älvsborgs fästning och flottstationen Nya Varvet. 1600-talets stadsbyggande, med landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan, med omgivande befästningsgördel och vallgrav, och den regelbundet planerade *förstaden* Haga med sin enklare rutnätsplan. Gatunät, tomtstruktur, bevarade och igenfyllda hamnkanaler. De solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt. Karaktären hos "Hamngatorna" och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen 2-3-våningshus. Utanför den gamla stadskärnan den trädkantade kanalen Fattighusån och Gamla Fattighuset av trä - hela miljön utmärkande för 1700-talets nedbrunna Göteborg - samt Gamla Allén vid Södra Vägen. Dessutom spridda rester av donationsjordarnas landerier.

Det tidiga 1800-talets stadsnydaning med stadsarkitekt Carl W. Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven och det bälte av ny bebyggelse och planteringar som uppstod på det nedlagda fästningsområdet enligt Carlbergs plan 1808. Längs vallgravens insida kajgator, öppna platser och salutorg samt byggnadskvarter för bostäder och offentliga byggnader. Längs utsidan parker och gränsboulevarderna Nya Allén.

Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar fr.o.m. 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn, och affärslivets utveckling från de gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar. Kajer och sjöfartsanknuten bebyggelse som f.d. Ostindiska kompaniet och andra gamla handelshus kring Stora Hamnkanalen, kontor och magasin för handelsfirmor och rederier mot älven. Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt. Donationsgrundade anläggningar som parker, sjukhus, skolor, museer och bostadsstiftelser.

Det sena 1800-talets storstadsomdaning och -utbyggnad med anläggningar, områden och bebyggelse som visar på ny samfärdsel teknik, spridningen av olika verksamheter och skilda sociala gruppers levnadsförhållanden. Cityomvandlingen med handelns om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn. Kommunaltekniska anläggningar som vattentorn och spårvägarna. De stora utvidgningsområdena med planmönster, tät stenstadsbebyggelse, gator av olika bredd och karaktär, bestämda hushöjder, parker och trädplanteringar. Det mondäna Vasastaden – Lorensberg – Heden, med breda, trädplanterade huvudgator som Kungssportsavenyn och Vasagatan, de palatslika ”parkkvarteren” och den storstadsmässiga, slutna kvartersbebyggelsen med institutioner insprängda bland hyreshusen. Högre upp i Vasastaden rester av tjänstemannaföreningens *trädgårdsstad*. Mönstergilla arbetarbostäder i tegel i Haga och Annedal, och traditionella trähus blandade med stadsmässiga landshövdingehus.

1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden, med de inledande decenniernas terränganpassade, oregelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätsstaden.

Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker, och anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv. Övre Vasastaden-Lorensberg med institutionskomplex i parkmiljö och stenstadskvarter med inslag av landshövdingehus. Götaplatsen med omgivande kulturinstitutioner. Lorensbergs villastad och Nedre Johannesbergs slutna hyreshuskvarter. Folkhemmets funktionella stadsbyggande i Övre Johanneberg med väderstrecksorienterade lamellhus i bergig naturmiljö. Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivningar. Den topografiskt och socialt betingade karaktären av många småstäder i storstaden, d. v. s. ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar. Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven. Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula ”Göteborgsteglet” med den carlbergska nyklassicismen följd av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel och med stort inslag av polykromi, landshövdingehusen och deras olika utvecklingsskeden. Gatukaraktären med gatsten och gånghållar i bohusgranit samt de rikliga inslagen av grönska i stadsbilden. Drag som visar på de livliga kontakterna med Storbritannien och Europas västra delar.

2. Majorna – Kungsladugård – Sandarna (O 2:2)

Motivering:

Förstad väster om Göteborgs innerstad med lång tradition av mångsidig sjöfarts- och industriverksamhet, betingad av stadens uthamn och läget på av Älvsborgs Kungsladugård upplåten arrendemark. Området speglar sjöfolkets självbyggda ”fiskeläge” framvuxet under 1600-1800-talen, hur det inkorporerades med Göteborgs stad 1868, reglerades och byggdes ut som bostadsområde för en större arbetarbefolkning omkring 1880-1940 jämsides med hamnens expansion.

Uttryck för riksintresset:

Kronodomänen med ruinen efter Gamla Älvsborgs slott och sydost därom Älvsborgs Kungsladugårds huvudgård med byggnader, trädgård samt tillhörande mar-

ker. Även gamla färdleder till platsen, bevarade i nutida gatusträckningar: Slottsskogsgatan som utgör den medeltida förbindelsen med inlandet och Allmänna Vägen från Göteborg, vilka tidigare sammanlöp i den nu avsnörda Klippgatan med slutpunkt vid färjeläget, varifrån förbindelse med Hisingen upprätthållits sedan urminnes tider till 1967.

Uttryck för sjöfart och industri och dess utveckling genom tiderna. Masthuggskyrkan och Sjöfartsmuseet som symboler för sjöfararnas Göteborg, parken som tillhört det nu försvunna Gamla Varvet och ovanför Svenska Amerikalinjens kaj med byggnader. Rester av egendomen Gamla Reparebanan med Gathenhjelmiska huset, som visar en karolinsk högreständsbbyggnad av trä, och dess trädgård samt repslagarbanans norra ända. Uppåt bergen *kyrkogårdar* för de tidigare Amiralitets- och Mariebergsförsamlingarna. I väster hamnplatsen Klippan med bebyggelse från Ostindiska Kompaniets och Carnegieska brukens verksamheter med kontor, magasin, industribyggnader, arbetarbostäder, skola och kapell.

Kvarvarande delar av den oreglerade träbebyggelsen i förstaden Majorna, främst vid Allmänna Vägens östra del – bland annat ett par större gårdsanläggningar för 1800-talets kaptener och redare, Gathenhjelmiska Kulturresevatets oansenligare 1700-talsbebyggelse, rester av Majbergs- och Stigbergs-“fiskelägena“ med terrängklättrande trä- och landshövdingehus. Dessutom vissa inslag av stenbyggnader, bland annat fabrikörsvilla och Karl Johanskyrkan, invigd 1826 samt svårtillgängliga bergknallar och annan oexploaterad mark.

Det regelbundna planmönstret enligt 1878 års plan med den nya huvudleden Karl Johansgatan och slutna kvarter med unik landshövdingehusmiljö från alla stilepoker (omkring 1880-1940) samt enstaka högre stenhus. Allmänna byggnader som Karl Johansskolan och andra skolbyggnader. Karl Johans torg med två landshövdingehusvarter uppförda av Robert Dicksons stiftelse och Bostads AB Nutiden.

Stadsdelen Kungsladugård med Göteborgs största landshövdingehusområde, enligt en plan från 1916, med storgårdskvarter, enhetlig bebyggelsekaraktär inom respektive grupp och i huvudsak 20-talsklassicistisk arkitektur med övergång mot funktionalism. Det växlingsrika gatu- och platssystemet. Egnahems- och koloniområden. Kvartersanläggningar av rederi- och spårvägsbostäder samt HSB. Broströmska Stiftelsens ensamma tegelpalats i den omgivande herrgårdsinspirerade träarkitekturen. Älvsborgsgatans monumentala boulevard med spårvägsallé i mitten, från Karl Johansgatan söderut med spegeldammen och Kungsladugårdsskolans tegelborg som fond, som arbetargöteborgs motsvarighet till den borgerliga Avenyn.

Stadsdelen Sandarnas funktionalistiska bostadsområde för arbetarfamiljer, med terränganpassade putsade lamellhus och punkthus av sten enligt en plan från 1936. Övergångsformer av landshövdingehus i lamellsystem jämte den renodlat funktionalistiska Sannaskolan.

3. Lindholmen (O 2:3)

Motivering:

Bostadsområde för arbetarna vid Lindholmens varv, som visar varvsarbetarnas levnadsförhållanden under 1800-talets senare del, med självbyggeri i de bohuslänska fiskelägenas tradition men också bebyggelse efter mer planmässig stadskaraktär.

Uttryck för riksintresset:

Torrdockan mot älven - insprängd 1875, senare utvidgad - och andra lämningar av varvsmiljön. Slottsbergets bebyggelse som visar hur de inflyttade varvsarbetarna i sitt anvisade bostadsområde tagit med sig byggnadsskicket i de bohuslänska kustsamhällena, men också mer planmässigt på bergets någorlunda jämna hjässa. Den lägre inlandsplatån med större, avlånga kvarter och ett strikt radsystem av fritt liggande trähus i 2-3 våningar av olika varianter (o.1885-90), blandade med landshövdingehus (o.1900-20). Planmönstret och bebyggelsens karaktär. De verandaliknande förstugorna mot gården och staketinhägnade planteringar mot gatan. "Aftonstjärnan", arbetarnas eget Folkets Hus från 1902.

4. Norra Guldheden (O 2:8)

Motivering:

Bostadsområde tillkommet som experimentområde till utställningen "Bo Bättre" 1945, som visar 1940- och 50-talens bostadsbyggnadsideal enligt grannskapsplaneringens princip. En viktig förebild till efterkrigstidens bostadsområden.

Uttryck för riksintresset:

Den naturanpassade planen från 1944 med tre sammankopplade ringvägar som mjukt följer terrängen. Den glest grupperade bebyggelsen med omväxlande korta trevånings lamellhus och sjuvånings punkthus, i en omgivning av karga klippor och grönska. Siluetten med "borgtorn" på bergskammen ovanför det centrala Göteborg som ett karaktäristiskt landmärke i stadsbilden. Bebyggelsens gestaltningsmässiga utformning med fasadernas tegelarkitektur, enkla, skuggfångande detaljer. Strukturen av familjelägenheter med barnstuga mitt i området och anslutande centrumanläggning för social och kommersiell service - ett kringbyggt torg med låga putsade butiklängor och smålägenheter som ursprungligen var avsedda för hembiträden samt ett sjuvånings kollektivhus med anslutande f.d. restaurangbyggnad. I torgmiljön är infogad en f.d. koloniträdgård som blivit en liten park med konstgjord damm.

5. Styrso [O 7] (Styrso sn)

Motivering:

Kust- och skärgårdsmiljö med varierat innehåll från stenålder till nutid. (Fornlämningsmiljö, Kommunikationsmiljö, Institutionsmiljö, Kognitiv miljö).

Uttryck för riksintresset:

Fornlämningarna visar på ett fångstsamhälle. På öarna finns sten- och bronsåldersboplatser, bronsåldersgravar i rösen och stensättningar samt talrikt med s.k. tomtningar från sillfiskeperioderna. Kanske hör också de säregna gravplatserna och labyrintherna till ett fångstsamhälle. Bebyggelsen ger som helhet en rikt varierad bild av en skärgårdssocken, där nästan varje ö ger exempel på en speciell utveckling. Här finns äldre jordbruksbebyggelse med fiske på Brännö och vid

Styrsö Hallsvik. Den senare utvecklingen för fisket med tätare bebyggelse och koncentrationen kring hamnen framträder särskilt väl vid Styrsö Tången. Styrsö Bratten är det bästa exemplet på *badortslivets* bebyggelse. Fyr- och lotsplatsen på Vinga och karantänsanstalten på Käsö är de enda bevarade anläggningarna av detta slag i Nordeuropa. Trubaduren Evert Taubes födelseplats Vinga.

Denna forskningsrapport tillhör FoU-projektet Kompensation, kulturmiljö och kulturella ekosystemtjänster som styrmedel.

Forskare i projektet är Magnus Rönn, Benjamin Grahn Danielson, Susanne Fredholm och Krister Olsson. Syftet är att undersöka, analysera och diskutera kompensation i planeringsprocesser med utgångspunkt från samtida detaljplaner i områden med riksintresse för kulturmiljövården. I detta syfte ingår att undersöka hur kulturbegreppet förstås inom ramen för ekosystemtjänster. Det övergripande målet är att utveckla kunskap om hur nyckelaktörer arbetar med kulturmiljövården med hänsyn till nationella krav, styrmedel, konkurrerande intressen och lokala policydokument.

I FoU-projektet ingår en referensgrupp som inbegriper de tre disciplinerna byggnadsvård, arkeologi och samhällsplanering, vilka representeras av följande tre personer; Madeleine Seberbrik från Stadsbyggnadskontoret vid Göteborgs kommun, Tony Axelsson från Göteborgs universitet och Lars Jacobzon från Länsstyrelsen i Västra Götaland.

ARKITEKTUR, KULTURVÄRDE OCH KOMPENSATION
Docent Magnus Rönn

ISBN: 978-91-983911-2-1 Projektnummer: 1803-7 Förlag: Kulturlandskapet

Kulturlandskapet, Ekelidsvägen 5, 457 40 FJÄLLBACKA
www.kulturland.se